Тувинская республ... БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 49 (12439) | 1984 чылдың февраль 25, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

1983 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын чедиишкинниг күүседир дээш Бүгү-россияның социалистиг чарыжының түңнелдерин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш Профессионалдар Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели үндүрген.

Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга бедик түңнелдерни чедип алганы дээш, 1983 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын чедиишкинниг күүсеткени дээш ажыл-агыйлар коллективтериниң аразында:

Тыва АССР-ден:

«ТЕС-ХЕМ»

«АЛДАН-МААДЫР»

совхозтарны социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаан болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл туктары-биле шаңнаан.

ПАРТИЯНЫҢ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ЭЧИС СОРУЛГАЗЫ

Соңгукчуларның Г. А. Алиев-биле ужуражыышкыны

Баку-Ленинск соңгулда округундан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединге депутаттың кандидады СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Гейдар Алиевич Алиев-биле ук округтуң соңгукчуларының ужуражыышкыны Азербайджан ССР-ниң найысылалынга февраль 23-те болуп эрткен.

Депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи «Бакинский рабочий» машина тудуушкун заводунуң электри каңнакчызы М. Б. Абдул-Алиев Г. А. Алиевтиң амыдыралчы оруунуң дугайын чугаалааш, марттың 4-те, соңгулдалар хүнүнде коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң улусчу блогунуң кандидаттары дээш бадылаашкынын бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Партияның болгаш улустуң бузулбас, чаңгыс эвин тодаргай көргүскен СЭКП ТК-ның ээлчег чок Пленумунуң шиитпирлерин Азербайджанның улус чону ажыл-иштиң дайынчы программазы кылдыр хүлээп алган деп, ужуражыышкынга чүве чугаалаан ораторлар демдеглээн.

Чыылганнарга чылыы-биле уткуттурган Г. А. Алиев сөс алган. Ол аңаа көргүскен бүзүрел дээш соңгукчуларга өөрүп четтиргенин илереткен.

Соңгулда кампаниязының үезинде бис аар чидиригге таварышкан бис деп, Г. А. Алиев оон ыңай чугаалаан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң шылгараңгай ажылдакчызы, тайбың болгаш коммунизм дээш могаг чок демиселчи Ю. В. Андропов мөчээн. Бодунуң бүгү амыдыралын, күжүн, билиин коммунистиг идеяларның тиилелгези дээш демиселге берген кижиниң тураскаалын мөңгежидип ёзулаар дээш совет кижилер бодунуң хүрээлеңин төрээн Коммунистиг партиязын, ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр улам сырый каттыштырган.

Партияга бүзүрел, бистиң бүгү чедиишкиннеривис болгаш чаалап алыышкыннарывыс партияның удуртулгазының адаа-биле чедип алдынган дээрзин, ооң оруу — күш-ажылчы кижилерниң эрге-ажыктарынга дүгжүп турар кара чаңгыс шын орук дээрзин ханызы-биле медереп билир чорук СЭКП ТК-ның ээлчег чок Пленумунуң шиитпирлерин, Константин Устинович Черненкону СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарынга соңгааның совет кижилерниң изии-биле чүүлдүгзүнүп көргенинде тодаргай илерээн. Коммунистер бүгү совет улус эш К. У. Черненкону СЭКП-ниң иштики болгаш даштыкы политиказын ажылдап кылырынга база боттандырарыңга, ооң чиңгине шугумун теория талазы-биле үндезилээринге үнелиг салыышкынны киирип турар бистиң партияның болгаш күрүневистиң шылгараңгай ажылдакчызы деп билир.

Мурнуку соңгулдалардан бээр эрткен үеге хамаарыштыр депутатка кандидаттың демдеглээни болза, ук үе улус ажыл-агыйының, эртемниң, культураның хөгжүлдезинге, социал программаларны боттандырарынга, тодаргайлаарга, сайзыраңгай социализмни улам ыңай хөгжүдериниң бүгү талалыг ажыл-чорудулгазынга чаа-чаа чедиишкиннер-биле демдеглеттинген.

Ада-чурттуң чедиишкиннеринге чоргаарланмышаан, Советтер чуртунуң ажылчы чоннары боттарының сеткил-бодалын даартагы хүнче, чаа, улам улуг чедиишкиннерни чедип алырынче углап турар. Совет кижилерниң боттарының чуртунуң ээзи бис деп ханы медереп билиишкининиң илерээшкини болза СЭКП-ниң XXVI съездизиниң документилеринде айыткан болгаш ТК-ның ооң дараазындагы Пленумнарының шиитпирлеринде быжыглаттынган экономиктиг база социал хөгжүлдениң стратегиязын долузу-биле чедиишкинниг боттандырар дугайында сагыш салыышкын болур.

СЭКП бүгү чүүлдерни кижиге, кижиниң чаагай чоруунга дээш кылып турар дээрзин совет кижилер эки билир. Ук лозуң бистиң политикавыстың дээди утка-шынары боoп турар, ону бистиң тугувуста бижээн, бис оон кажан-даа тайзы баспас бис!

Совет экономиканың шиитпирлеп турар сорулгаларын анализтээш, оратор транспорт хөгжүлдезиниң айтырыгларынга онзагай доктааган, транспорт болза бистиң улуг делгем чуртувустуң байдалдарынга хөй талалыг онза чугула рольду ойнап турар.

Транспорттуң экономиктиг ролю болза бүгү чурттуң экономиктиг хан эргилдези ышкаш. Транспорт бүдүрүлге кооперациязының тода болурун, республикаларның, крайларның болгаш областарның, девискээр-бүдүрүлге комплекстериниң аразында ажыл-агый харылзааларының ажыктыын тодарадып, оларның чаңгыс аай улус ажыл-агый комплекизи кылдыр каттыжарын хандырып турар.

Транспорт политиктиг база рольдуг, чүге дээрге чаңгыс аай Совет күрүнениң, улуг совет улустуң — чаңгыс аай өг-бүлениң кежигүннери бис деп чүвени оон бис херек кырында медереп билип турар бис, транспорт хоорайны болгаш көдээни чоокшулаштырып, күш-ажылдың делегей хуваалдазынга бистиң киржилгевисти, бистиң камгаланыр аргавыстың байдалын база тодарадып турар.

Транспорттуң психологтуг ролю болза ооң ачы-дузазын совет кижи бүрүзү колдуунда хүн бүрү ажыглап турарында. Ынчангаш транспорт, ылаңгыя хоорай транспорту, ооң ажылының шынары чурттакчы чоннуң хөй массаларының психологтуг байдалынга, бүгү улустуң күш-ажылчы ажыл-ишчи хөөнүнге күштүг салдарны чедирип турар.

Сөөлгү чылдарда СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели транспорттуң ажыл-чорудулгазын үндезини-биле экижидеринче угланган чамдык улуг хемчеглерни алган. Ук хемчеглер чогуур эки түңнелдерни берген дээрзин демдеглээри өөрүнчүг. Ылаңгыя, сөөлгү чылдарда демир-орук транспортунуң ажылы бир-ле дугаар элээн экижээн. Ол он бирги беш чылдың үшкү чылының кол көргүзүглерин чүгле күүсеткен эвес, харын 1981 болгаш 1982 чылдарда хожудап турган чоруун узуткаан.

Пассажирлер аргыштырарын экижидери онза чугула ужур-дузалыг, ол болза транспорттуң бир янзы хөй-нити арны-дыр. Ажыы-биле чугаалаарга, ук арын ындыг-ла кончуг көрүштүг эвес боoп турар. Пассажирлер хандырылгазы ам-даа чавыс деңнелдиг боoп артпышаан, расписаниелерни үрээр чорук ховар эвес. Транспорт министерстволарының болгаш бүдүрүлгелериниң удуртулгазы, партия, профэвилел, комсомол организациялары ол четпестерни эң-не шиитпирлии-биле узуткаар, хандырылганың нити культуразын бедидер ужурлуг. Ол айтырыг болза чүгле ажыл-агыйның эвес, ол болза политиктиг айтырыг боoп турар.

Г. А. Алиев социал-культура хөгжүлдезиниң ажыктыын шиитпирлиг бедидериниң эргежок чугулазын база айыткан. Ол талазы-биле кол роль хамыктың мурнунда ында ажылдап турар кижилерге хамааржыр. Совет кижи бодунуң хереглелдерин амгы байдалдарда болдунуп болур эң-не бедик деңнелге, амыдыралдың социалистиг хевириниң идеалдарынга болгаш стандарттарынга дүүштүр каяа-даа, кажан-даа хандырып болурун чедип алыры оларның хүлээлгези болур.

Совет кижилерниң кадыкшылының дугайында сагыш салыышкынны бистиң партиявыс болгаш күрүневис бодунуң эң чугула социал сорулгаларының бирээзи деп санап турар. Мурнуку соңгулдаларның соонда эрткен чылдарда чоннуң кадык камгалалын экижидер талазы-биле хөй чүүлдер кылдынган. Ынчалза-даа ол талазы-биле четпестер ам-даа эвээш эвес. Хамыктың мурнунда поликлиникаларның, амбулаторияларның, диспансерлерниң, эмнелгелерниң ажылын дыка экижидер херек.

Кадык камгалалын сайзыраңгайжыдарында кол чүүл болза ооң профилактиктиг угланыышкынын болгаш чоннуң медицина чырыдыышкынын шиитпирлиг экижидери болур. СЭКП ТК-ның июнь (1983 ч.) Пленумунуң айытканы совет кадык камгалалын хөгжүдериниң ёзулуг стратегтиг программазы чогум-на ук сорулгага бараан боoп турар. Ук программаны амдан эгелеп боттандырып эгелээн. Чугаа болза бүгү чурттакчы чонга чыл санында диспансеризацияны эрттиреринде боoп турар. Ол болза кажан-даа, каяа-даа туруп көрбээн, эң-не буянныг ажыл-дыр.

Совет улустуң мурнунда турар сорулгаларны шиитпирлээринге Азербайджанның ажылчы чоннарының хөй националдыг алдарлыг отряды, республиканың коммунистиг партиязы төлептиг салыышкынны киирип турар деп, Г. А. Алиев оон ыңай уламчылаан.

Бистиң чурттуң республика бүрүзү, улус бүрүзү ышкаш, Совет Азербайджанның чедиишкиннери дээрге СЭКП-ниң ленинчи национал политиказының хажык чок боттаныышкынының түңнели, ооң эгээртинмес амыдыралчы күжүнүң чайынначак херечизи-дир.

Совет улустарның найыралы — ол дээрге бистиң эң-не үнелиг байлаавыс, бүгү кижи төрелгетенниң сайзыралын улам байыдып, улам чаа чадаже көдүрүп турар социализмниң чаалап алыышкыннарының бирээзи-дир. Ук найырал экономиктиг, социал болгаш культура депшилгезиниң моон мурнунда көстүп көрбээн аргазын ажыткан, бистиң күжүвүстү хөй катап улгаттырган, шынар талазы-биле чаа, алыс утказы интернационалчы угаан-бодал, эстетиктиг болгаш төлептиг аажы-чаң байлактарын тывылдырган.

Ооң соонда оратор делегей байдалының айтырыгларынга доктааган, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң тайбыңга ынак хажык чок даштыкы политиктиг угланыышкынының дугайын чугаалаан.

Партия чурттуң улам ыңай экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал депшилгезиниң, ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидериниң, ядролуг дайынның айыылынга удур, тайбың дээш демиселдиң программазы-биле соңгулдаларга уткуштур чоруп орар деп, Г. А. Алиев түңнелинде чугаалаан. Ук программа ажылчын аңгының, бүгү совет улустуң үндезин эрге-ажыктарынга дүүшпүшаан, ооң изиг чүүлдүгзүнүүшкүнүн болгаш деткимчезин ап турар. Бистиң бүгү планнарывыс амыдыралга боттанган турар дээрзиниң магадылалы ында боoп турар.

(СЭТА).

МУРНУВУСТА — УЛУГ АЖЫЛДАР

Соңгукчуларның Д. А. Кунаев-биле ужуражыышкыны

ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар хүнү чоокшулаан тудум-на, чурттуң ажылчы чоннарының политиктиг болгаш бүдүрүлгечи идепкейлии улам-на бедип турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң депутадынга кандидат, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Динмухамед Ахмедович Кунаев-биле ужуражыышкынга Алма-Ата-Ленинск соңгулда округунуң соңгукчулары февраль 23-те В. И. Ленин аттыг Ордуга бедик көдүрлүүшкүннүг чыылганнар.

Депутатка кандидаттың бүзүреттирген кижизи — Алма-Атаның хөвең-саазын комбинадының пөс-таавы аргыыр фабриказының директору В. И. Истомин ужуражылгага илеткел кылгаш, Д. А. Кунаевтиң амыдыралчы оруунуң дугайында чугаалавышаан, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң кандидаттары дээш боттарының бадылаашкыннарын соңгулда хүнүнде бир эп-сеткилдиг бээринче соңгукчуларны кыйгырган.

Бүгү соңгукчуларга, ССРЭ-ниң хамаатыларынга СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга Алма-Атаның, бүгү республиканың ажыл-ишчилери боттарының тодаргай ажыл-херектери-биле, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер дээш социалистиг чарыштың улам-на калбарыышкыны-биле харыылап турар деп, ужуражылгага чүве чугаалааннар демдеглээн. СЭКП ТК-ның ээлчег чок февраль Пленумунуң шиитпирлери ажыл-иштиң дайынчы программазы болган. 1983 чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түңнелдерин ёзугаар СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туктарын республиканың найысылалынга, элээн хөй областарынга, районнарынга болгаш күш-ажылчы коллективтеринге тывысканынга харыы кылдыр Казахстанның ажылчы чоннары бүгү делегейге тайбыңның быжыг чөлеңгиижи — Советтер чуртунуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга салыышкынын улам-на көвүдедиринге бүрүн шиитпирлиг.

Ужуражыышкын хуралынга Д. А. Кунаев чүве чугаалаан. Ону чыылганнар чылыы-биле уткаан. Аңаа көргүскен бедик алдар дээш ханызы-биле өөрүп четтиргенин ол илергейлээн. Бистиң партиявыстың болгаш күрүневистиң көскү ажылдакчызы эш Константин Устинович Черненкону СЭКП Төп Комитединиң Чиңгине секретарынга СЭКП ТК-ның февраль Пленуму бир үн-биле соңгаан деп, оратор чугаалаан. Леонид Ильич Брежнев болгаш Юрий Владимирович Андропов ышкаш, ындыг шылгараңгай ажылдакчыларның идегелдиг соратниги эш К. У. Черненко улуг авторитеттиг, партия болгаш күрүне ажыл-чорудулгазының талазы-биле үнелиг дуржулгалыг, ленинчи ёзунуң удуртукчузунга сиңниккен бүгү мөзү-шынарларлыг, совет кижилерниң ханы хүндүткелин болгаш бедик идегелин эдилеп чоруур. Бистиң партиявыстың чиңгине шугумунуң чайгылыш чогун, чурттуң экономиктиг болгаш камгаланыр күчүзүн улам ыңай быжыглаарынга, совет улустуң чаагай чоруун бедидеринге, социалистиг демократияны бүгү талалыг хөгжүдеринге болгаш сайзыраңгайжыдарынга бүгү чүүлдерни моон соңгаар-даа кылырынга партияның шиитпирлиин СЭКП ТК-ның Пленуму база катап бадыткаан.

Бүгү соңгукчуларга, ССРЭ-ниң хамаатыларынга СЭКП ТК-ның Кыйгырыында айыткан болгаш ажылчы чоннарның үндезин эрге-ажыктарын илергейлээн тодаргай программа-биле бистиң партиявыс соңгулдаларга уткуштур бар чоруур деп, депутатка кандидат демдеглээн. Партияның ленинчи угланыышкынын совет улус бир эп-сеткилдиг деткип турар, ынчаарга ол угланыышкын ажылчы чоннарның күш-ажылчы болгаш политиктиг бедик идепкейин улам соруп киирип. СЭКП-ни, ооң коллективтиг өзээ болгаш дайынчы штавы — Төп Комитетти долгандыр оларның каң дег быжыг каттыжыышкынынга улуг идигни берип турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединге моон мурнунда соңгулдаларның сөөлүнде эрткен үе партияның болгаш чоннуң чогаадыкчы тывыышкыннары-биле, күш-ажылчы күжениишкини болгаш кайгамчык улуг чедиишкиннери-биле долдунган болгаш эң чугула нитилел-политиктиг болуушкуннар-биле демдеглеттинген, ол болуушкуннарның ужур-дузазы төөгүлүг деп дидими-биле чугаалап болур.

Партияның XXVI съездизи, СЭКП Төп Комитединиң май болгаш ноябрь (1982 ч.), июнь болгаш декабрь (1983 ч.) Пленумнары ол болуушкуннарның аразында тодаргайланчы кол ,болуушкуннар болган. Чурттуң экономиктиг болгаш угаан-бодал күчү-шыдалын чайгылыш чок улгаттырарынга, делегейге ооң ат-алдарын бедидеринге, ооң камгалалын чогуур деңнелге тургузарынга бүгү чүүлдерни бистиң партиявыс кылып турар.

Советтерниң улуг чуртунуң кур чериниң болгаш космоска маадырлыг чоруунуң чери — Совет Казахстан бүгү чурт-биле кады база бүзүрелдиг бурунгаар хөгжүп турар. Казахстанның ажыл-ишчилериниң янзы-бүрү назы-харлыг болгаш профессияларлыг кижилериниң нити күжениишкиннери-биле бистиң республиканы байлакшыткан болгаш алдаржыткан бүгү-ле чүүлдер бүгү совет улустуң, социалистиг дем каттыжылгазының эрге-ажыктарынга, бистиң нити улуг херээвиске — коммунизм тургузуушкунунга идегелдиг бараан болуп келген болгаш моон соңгаар-даа бараан болур. Республиканың индустриалдыг күчүзү өзүп турар. Делегейниң сайзыраңгай кайыдаа чурттаазындан артык алдаржаан болгаш ховар дээн девискээр-бүдүрүлге комплекстери чедиишкиннег хөгжүп турар. Бойдустуң эң-не байлак курлавырларын улус ажыл-агыйының хереглелдеринге киирип келген болгаш киирип-даа турар. Черниң казар байлактары, ооң иштинде эң-не перспективтиг нефть болгаш газ бар чаа черлер ажыттынган.

Республиканың агроүлетпүр күчүзү бүзүрелдиг өзүп турар. Эң-не нарын, кандаачал болган эрткен чылын безин Төрээн чурттуң шыгжамырынга бедик шынарлыг 908 миллион пуд тарааны Казахстан киирген. Кур черни шиңгээдип алгыже чедир бодаары безин болдунмас турган ындыг хемчээлдер чедип алдынган. Ол бүгү — чурттуң Аъш-чем программазынга бистиң, Казахстанның салыышкыны-дыр, ол программаны боттандырарынга хүндүлүг болгаш эң-не харыысалгалыг черни республикага даандырып турар.

СЭКП-ниң XXVI съездизиниң ажылдап кылганы угланыышкынның ханызы-биле амыдыралчызын болгаш шынының республиканың экономиктиг чедиишкиннери тодаргай бадыткап, ажылчы чоннарның чаагай чоруунуң, оларның угаан-бодал культуразының улам ыңайгы өзүлдезинге ол эң-не идегелдиг үндезин болуп турар.

Кылдынган болгаш ам кылыр чүүлдерниң үндезини — совет нитилелдиң мораль-политиктиг бузулбас чаңгыс эви, ленинчи партияны долгандыр ооң сырый каттыжыышкыны, СЭКП-ниң ленинчи национал политиказы-дыр.

Россияга Казахстанның эки тура-биле каттыжып киргениниң 250 чылын байырлааны ёзулуг интернационализмниң чырыткылыг херечизи болуп, улустарның бузулбас ленинчи найыралындан, марксизм-ленинизмниң идеалдарынга оларның шынчызындан, бистиң өндүр-бедик нити эчис сорулгавысче — коммунизмче орукка оларның каң дег быжыг акы-дуңмалышкы чоруундан артык чаагай, быжыг, амыдыралчы чүүл делегейде чок дээрзин бүзүрелдиг кылдыр база катап бадыткап көргүскен. Ленинниң биске чагааны улустарның улуг найыралын моон соңгаар-даа сагыш човаңгыр камнаар болгаш быжыглаар бис!

Сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарының, амыдыралдың бедик культуразының айтырыгларынче улуг кичээнгейни Д. А. Кунаевтиң чугаазында угландырган, ажылчын кижиниң, ооң өг-бүлезиниң сагыш-сеткилинге, амыдыралынга, кадыкшылынга хамаарышкан бүгү системаларның ажыл-чорудулгазын моон соңгаар-даа могаг-шылаг чокка экижидериниң, бюрократизмниң болгаш ажыл чылзыр чоруктуң кандыг-даа илерээшкиннерин шиитпирлиг узуткаарының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

Бүгү республиканың амгы үеде күжениишкинниг болгаш чогаадыкчы ёзу-биле амыдыралга боттандырып турары беш чылдың дөрткү чылының даалгаларының канчаар күүсеттинип турарынга оратор оон ыңай тодаргай доктааган. Республиканың национал орулгазы бо чылын боттуу-биле улгадып, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң хемчээли өзүп, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын бедидер талазы-биле ажылдың улам-на күштелип турарын ол демдеглээн.

Капитал тудугнуң, ооң иштинде чурттаалга тудуунуң темпилерин канчап-даа кудуладып болбас болгаш ооң шынарын бедидерин, амыдырал-чурттаалгага таарымчалыг болурун, архитектура талазы-биле эки дериишкинин чедип алыр ужурлуг бис деп, Д. А. Кунаев чугаалаан.

Үлетпүрнүң, транспорттуң, харылзааның, капитал тудугнуң, көдээ экономиканың, эртемниң болгаш культураның бүгү адырлары социалистиг хүлээлгелерин чер болганга күүседири чугула. Алма-Атаның күш-ажылчы коллективтери бо талазы-биле улуг рольду мурнуку хевээр ойнаар ужурлуг. Ажыл-агыйны башкарарының социалистиг аргазының улуг күштерин эртем-техниктиг революцияның эң эки чедиишкиннери-биле сырый холбаштырарын республиканың найысылалынга болгаш бүгү чер болганга шиитпирлиг чедип алыры негеттинип турар. Ол дээрге чүгле дорт материалдыг бүдүрүлгеге эвес, харын-даа ооң-биле холбаалыг кылдыр ажылчы чоннарның янзы-бүрү хереглелдерин хандырарынче дорт угланган адырларга база хамааржып турар.

Амгы үеде республикада кылдынып турар бүгү-ле чүүлдерни — кижиниң чаагай чоруунга, кижиге, чаа делегейниң угаан-бодал талазы-биле үнелиг чүүлдерин, нитиниң таарымчалыг байдалын, ёзулуг коллективизмни бадыткаарынга, амыдыралдың социалистиг хевиринге чөрүшкек бүгү-ле чүүлдерни шиитпирлиг узуткаарынга бараан кылдыр кылып турар.

Совет кижилер боттарының хамааты хүлээлгезин күүседип, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң кандидаттары дээш бадылаары-биле соңгулда участоктарынга удавас келир деп, депутатка кандидат чугаалаан. Каң дег быжыг ол сырый каттыжыышкынга ханы утка сиңниккен. Чоннуң амыдыралы болгаш күзел-чүткүлдери — ол дээрге бистиң ленинчи партиявыстың амыдыралы болгаш күзел чүткүлдери-дир.

(СЭТА).

ЧҮЪК КОРАБЛИНИҢ ТУДУШКАНЫ

СЭТА-ның дыңнадыы

1984 чылдың февраль 23-те Москваның-биле 11 шак 21 минутада «Прогресс-19» чүък корабли орбитада башкарылгалыг «Салют-7» — «Союз Т-10» комплекске тудушкан.

Космос аппараттарының бот-боттарын тыпчырып, чоокшулажып чедерин болгаш тутчуруп оларда автоматиканың дузазы-биле күүсеткен. Ол бүгүнү Ужудуушкун башкарар төп болгаш орбита комплекизиниң экипажы — космонавтылар Кизим, Соловьёв болгаш Атьков олар контрольдап турган. Чүък корабли станцияга ооң агрегат талазынга тудушкан.

«Прогресс-19» корабль орбитаже станцияның каттышкан шимчедикчизинге оттулар чүүлдү, дерилгелерни, аппаратураны болгаш эртем шинчилелдерин кылырынга болгаш экипажтың чурттап, ажылдаарынга херек материалдарны, а ол ышкаш почтаны чедире берген.

Космонавтылар Кизим, Соловьёв болгаш Атьков оларның кадыының байдалы эки.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели дыштаныылга хүнүн март 11-де, воскресеньеден 1984 чылдың март 9-та пятницаже шилчидерин доктааткан.

М. А. ШОЛОХОВТУ ОРНУКШУТКАНЫ

ВЕШЕНСКАЯ. (Ростов область). (СЭТА). Бистиң үениң улуг чогаалчызы, Социалистиг Күш-ажылдың ийи дакпыр Маадыры, СЭКП ТК-ның кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады, ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады, Нобель шаңналының лауреады, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының чиңгине кежигүнү, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары М. А. Шолоховту совет кижилер февраль 23-те сөөлгү орукче үдээннер. М. А. Шолоховтуң чогаалдары бистиң хөй националдыг Ада-чуртувустуң бүгү улустарынга үнелиг болгаш чоок.

Вешенская станица, бүгү Дон чер ханы кажыдалдың байдалынга турган. Совет эпоханың гениалдыг төөгүчүзүнүң амыдыралы болгаш чогаалчы ажыл-ижи ол черлер-биле холбашкан. Мурнундагы хүннерде ышкаш, мөчээн кижиниң мага-бодун салган хааржакты тургускан районнуң Культура ордузунче угланган станица кудумчузу-биле муң-муң кижилер шуужуп чоруп турган.

Залда — СЭКП Төп Комитединден, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумундан, Дон чериниң совет болгаш хөй-нити организацияларындан, бүдүрүлгелериниң, колхозтарының болгаш совхозтарының ажыл-ишчилеринден, төрелдеринден болгаш чоок кижилерден дыка хөй веноктар.

Хүндүлел таңныылында — орнукшудулганы организастаар комиссиязының кежигүннери М. В. Зимянин, И. А. Бондаренко, А. А. Епишев, Г. М. Марков, В. Ф. Шауро, Т. Н. Ментешашвили, С. В. Михалков, Ю. В. Бондарев, Ю. Н. Верченко, А. В. Калинин, Н. А. Булавин.

Кажыдалдың аялгазы чаңгыланып турган. Вешенская станицаның ажылчыннары болгаш албан-хаакчылары, Ростов областың бүдүрүлге коллективтериниң, чогаадыкчы организацияларының төлээлекчилери, Совет Армияның дайынчылары мөчээн кижиниң мага-бодун салган хааржак чаны-биле ханы кажыдалдыг эртип турган.

Чарлыышкынның сөөлгү минуталары.

М. А. Шолоховтуң мага-бодун салган хааржакты Культура ордузундан үндүргеш, үгер-боо чуузазынга салган.

Үделге ёзулалының киржикчилери станицаның төп шөлүнче углааш, оожум чорупкан. Ооң мурнунда — М. А. Шолоховтуң кажыдалдың кара кожаазы-биле хаажылап каан портреди. Чиңгир-кызыл сыртыкчыгаштарда — совет болгаш делегей литературазын хөгжүдеринге чогаалчының шылгараңгай ачы-хавыязы дээш шаңнатканы Социалистиг Күш-ажылдың Маадырының «Кадыыр болгаш Маска» алдын медальдары, Ленин, Октябрь Революциязы, Ада-чурт дайынының бирги чергезиниң ордennери, өске-даа совет болгаш даштыкы шаңналдар.

Шөлдүң ужу-кыдыынга чедир чон долган. М. А. Шолоховка тураскааткан кажыдал митингизи эгелээн.

Ону СЭКП ТК-ның секретары М. В. Зимянин ажыткан.

Совет чурт, социалистиг культура аар чидиригге таварышкан деп, ол чугаалаан. Гениалдыг совет чогаалчы, орус улустуң улуг оглу Михаил Александрович Шолохов мөчээн.

Коммунист-чогаалчы Михаил Шолохов — бистиң улустуң чоргааралы болгаш ынакшылы. Ооң чогаалдарында Улуг Октябрьның тиилелгези дээш демиселди, социалистиг тургузугнуң бактааганын, бистиң Төрээн чуртувустуң ажылчы массаларының чаа амыдырал дээш маадырлыг демиселин, Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун чылдарында совет улустуң деңнежир чүүл чок дайынчы маадырлыг чоруун ханызы-биле, соруктуг көргүскен.

Делегейге алдаржаан «Оожум Дон», «Аңдарган кур чер», ооң өске-даа номнары, XX чүс чылдың революстуг болуушкуннарының бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазын, Лениниң өндүр улуг партиязының тургусканы социалистиг нитилелдиң мөзү-шынар күжүн көргүзүп турар.

(Эгези. Төнчүзү 3-кү арында).

Партийжи амыдырал

КИЧЭЭНГЕЙНИ УГЛАНДЫРГАН

СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.), февраль (1984 ч.) Пленумнарының база партияның XIX область конференциязының материалдары-биле Сүт-Хөлде «Октябрь 30 чылы» совхозтуң коммунистери болгаш ажылчы чоннары ханызы-биле танышкаш, чугула партийжи документилерни ажыл-агыйга удуртулга болдурбушаан, ССРЭ-ниң Дээди Совединге соңгулдалар хүнүнге күш-ажылчы белектерлиг ужуражыр дээш ажылдап турарлар.

Мал болгаш чер ажылының культуразын бедидериниң, машина-техниканың ажыглалын экижидериниң, бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге депшилгелиг технологияны шиңгээдип алырының, ажылчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының дугайында айтырыгларны партия организациязы хуралдарга чугаалашкан болгаш шиитпирлерни хүлээп алган.

Партия эге организациязының ажыл-чорудулгазы ук шиитпирлерни амыдыралга боттандырарынче угланган. Ылаңгыя ажылчы чоннуң ортузунга идеологтуг, политика-кижизиделгелиг ажылды экижидеринче, аңаа удуртукчуларның, специалистерниң киржилгезин идепкейжидеринче, күш-ажылчы коллективтерниң ролюн, кадрларның бот-харысалгазын бедидеринче угланган чогумчалыг ажылдарны чорудуп турар. Ооң түңнелинде совхоз он бирги беш чылдың үшкү чылында мал продуктуларын күрүнеге садарының талазы-биле планын күүсеткен. Төрүүр чүс баш хойга онааштыр 87 хураганны менди доруктурган, бир хойдан-на 1,7 кг дүктү кыргып алган.

Хойжу бригадаларның аразында социалистиг чарышка киришкеш, төрүүр чүс баш хойга онааштыр 88 хураганны менди өстүрүп, бир хойдан-на 1,8 кг дүктү кыргып алгаш, малдың өлүп хораар чоруун эвээжеткени дээш Дүвүреңниң хойжу бригадазы (бригадири коммунист Опал Монгуш) тиилекчи болган. Күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип алырынга совхозтуң мурнакчы хойжуларының болгаш коммунистериниң аңаа киирген үлүг-хуузу улуг. Оларга малчыннардан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Хеймерек Бадыевна Куулар, Аяк-Хээ Данзын-оолович Ондар, хоочун хойжулар Сүгдүр-оол Чажан-оолович Ондар, Хураган-оол Бадыевич Куулар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Ниитиниң малының кыштаглаашкынын чедиишкинниг эрттиреринге партия болгаш өске-даа хөй-ниити организациялары чогуур кичээнгейни углап, малдың чемгерилгезин, суггарылгазын, ажаалдазын экижидер ажылды күштелдирген. Малчын кодан бүрүзүнде коммунистерни, агиткварталдарны, аныяк малчыннарга арга-дуржулгалыг дагдыныкчыларны быжыглааны таарымчалыг. Малчыннарның хуралдарын ай санында доктаамал эрттирип, аңаа зооветеринарлыг өөредилгени органзастаары чаңчыл болган. Ол ышкаш социалистиг чарышты өй-шаанда түңнеп, мурнакчыларга материалдыг болгаш моральдыг деткимчени көргүзүп турар.

СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн пландан ажыр 1 хуу бедидерин база продукцияның бот-үнезин 0,5 хуу немей чиигедирин айыткан.

Аңаа үндезилээш, совхозтуң Дүвүрең база Сыын-Чүрээ хойжу бригадаларының малчыннары боттарының бүдүрүлге хуралдарынга партия, чазактың үениң негелдезинге дүүштүр салып турар сорулгаларын чүүлдүгзүнүп деткивишаан, 1984 чылда алдынган социалистиг хүлээлгелерин эде көргеннер. Дүвүреңниң хойжу бригадазы төрүүр чүс баш хойдан 90 хураганны, бир хойдан-на 1,9 кг дүктү кыргып алыр дээн социалистиг хүлээлгезин эде көргеш, чүс баштан-на 92 хураганны менди доруктурарын, бир хойдан-на 2,1 кг дүктү кыргып алырын, пландан ажыр 50 тонна сигенни немей белеткээрин, кыштагларның кажааларының үүрмек септелгезин боттарының күжү-биле кылырын хүлээгеннер.

Сыын-Чүрээниң хойжу бригадазы төрүүр чүс баш хойга онааштыр 93 хураганны доруктурарын, бир хойдан-на 2 кг дүктү кыргып алырын хүлээнмишаан, хойжу бригаданы аныяктарны кылдыр эде органзастаарын, малдың өлүп хораар чоруун болдурбазын социалистиг хүлээлгезинде кииргеннер.

Чамдык кылдынган ажылдар-биле чергелештир совхозтуң кедээ ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң темпизи партияның XXVI съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соондагы Пленумнарының негелделеринге дүүшпейн турар. Мал ажылында чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар бар. Малдың баш санын өстүрер, продуктулуун бедидер, ооң чидириглерин эвээжедир дээш тодаргай, дээштиг хемчеглер албайн келгениниң түңнелинде күрүнеге дужаап турар малдың деңзизи эвээш, ооң продукциязының шынары куду, малдың өлүп, хораар, ону кайы-хамаан чок самчыгдаары эрткен чылдарның деңнелинден эвээжевейн турарын айтырга-ла тодаргай чижек болур.

Үстүнде айыттынган четпестерни дарый чайладырының талазы-биле совхозтуң удуртукчуларының, тускай эртемниглерниң талазындан кандыг хемчеглер алдынып турарын сонуургаарымга, «Октябрь 30 чылы» совхозтуң партком секретары Дамба-Доржу Ырышович Монгуш мынчаар харыылаан:

— Бо-ла бүгү четпестерниң чылдагааны совхозтуң удуртукчуларының база специалистерниң кошкак ажылдап келгенинден болган. Бо чылын оларны чайладырының хемчеглерин ажылдап кылгаш, Совет Тываның 40 чылын төлептиг уткууру-биле мал болгаш чер ажылының продуктулуун бедидериниң социалистиг хүлээлгелерин алган, ону амыдыралга боттандырар дээш бо хүннерде совхозтуң ишчилери шалыпчы ажылдап турар.

Оон аңгыда чурттакчы чоннуң амыдыралының культурлуг деңнелин бедидеринче кичээнгейни салган, ылаңгыя малчыннарның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула айтырыг, ынчангаш өглерниң ишти-даштын дерип, каастаар дериг-херекселдер-биле хандырары чугула болуп турар.

СЭКП ТК-ның декабрь (1983 ч.), февраль (1984 ч.) Пленумнарының шиитпирлеринге, партияның XIX область конференциязының доктаалынга дүүштүр ажылдаар хемчеглерни совхозтуң парткому, партия эге организациялары ап турар.

Л. ИРГИТ.
Сүт-Хөл район.

МУРНУНДА — ЧАА-ЧАА СОРУЛГАЛАР

«Орёл областа Глазуново райкомунуң СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле ажылының дугайында» СЭКП ТК-ның доктаалы кедээниң ажыл-ишчилеринге ажылдаарынга удуртулга, барымдаалаар чүүлү апарган.

Ол районнуң ажыл-агыйлары бригада керээзи-биле ажылдаарының аргазын калбаа-биле ажыглап турар. Күш-ажылдың депшилгелиг хевирин ажыглаар чорук көскү түңнелдерни берген: хову ажылдарын чорударының хуусаазы кызырылган болгаш шынары экижээн, агротехниканың дүрүмнерин сагыыры шыңгыыраан, күш-ажылдың сагылга-чуруму быжыккан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн.

Бот-орулга-чарылгалыг коллективте партия организациязы — улуг болгаш салдарлыг күш. Коммунистер чүгле сөс эвес, харын херек кырында ажылы-биле кижилерге үлегер-чижекти көргүзүп турар.

Районнуң суурларында социал байдал база чаартынган — оларда чурттаалга бажыңнарын, оруктарны, амыдырал хандырылга черлерин калбаа-биле тудуп турар.

ЧУРУКТАРДА: РАҮК-туң чөвүлелиниң хуралы. Солагай таладан оң талазынче: «Коммунизм дээш» колхозтуң даргазы В. И. Вислобоков, районнуң «Сельхозхимия» каттыжышкынының даргазы И. М. Калугин, райкүүском даргазы В. В. Маркин, № 966 КМК-ның начальниги В. П. Колпачёв, РАҮК чөвүлелиниң даргазы В. Д. Теплов, РАҮК-туң чөвүлелиниң секретары Л. Г. Семёнов, РАҮК чөвүлелиниң даргазының оралакчызы агрономия албанының начальниги В. Я. Захаров, саржаг заводунуң директору В. М. Соловьев, «Глазуновский» совхозтуң директору В. П. Химичев; Глазуново районнуң Жданов аттыг колхозунуң төп суурунда чаа бажыңнар.

Л. ТУЧНИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Чугаалажып көөрү-биле

ЧАҢЧЫЛДАРНЫҢ КИЖИЗИДИКЧИ КҮЖҮ

Совет чоннуң интернационалчы болгаш национал чаңчылдары бот-бодун байлакшытпышаан, коммунизм тургузукчузу чаа кижини кижизидеринге чугула фактор болуп турар. Кандыг-даа нация төөгүден туруп келген чаңчылдарлыг. Чоннуң чаңчылдары ооң амыдыралын, культуразын болгаш оларның аразында харылзаазын илеретпишаан, салгалдан салгал дамчып, амыдыралчы дуржулганың үндезини болуп келген.

Тыва улус үжүк-бижик чок-даа чораан үеде, амгы эртем-техниканың сайзыралының-даа үезинде аныяк салгалды база уруг-дарыг-даа кижизидерде ада-өгбениң төөгүден туруп келген чаагай чаңчылдарынче кичээнгей салып, ону сагып, үнелеп чоруур. Ынчалза-даа үе эрткен тудум кижизидикчи утка-шынарының талазы-биле үнелиг чамдык чаңчылдар уттундуруп бар чыдары хомуданчыг. Ону хандыр өөренири, шинчилээри база херек кырында ол төлептиг чаңчылдарны кижизидилгениң чепсээ болдурары чугула сорулга. Чоннуң чаңчылдарының дазылы амыдырал-биле быжыг холбаалыг болганда, ол хөй талалыг. Утка-шынар, ужур-дузазының талазы-биле оларны дараазында бөлүктерге хувааза чүл деп бодап чоруур мен: бирээде, төрээн черинге, бойдуска хүндүткелдиг, камныг болуру; ийиде, ада-ие, дөргүл-төрел чонунга хүндүткел, эвилең-ээлдек болуру; үште, өг-бүлезинге туруштуг, найыралга шынчы, сөглээн сөзүнге ээ болуру; дөртте, күш-ажылга, эртем-билигге ынак, чүткүлдүг болуру; беште, мал-маганга, эт-севиинге, аъш-чемнинге камныг, хумагалыг болуру; алдыда, эрес-дидим чорукче, күш-дамыр сайзырадырынче угланган чаңчылдар.

Чоннуң чаңчылдарының нептерединкчизи, үндезини чон боду болганда, улуг кижилерниң төлептиг аажы-чаңы, хуудаа үлегер-чижээ улуг рольдуг. Бистиң бурунгу өгбелеривис бойдуска кончуг хүндүткелдиг, камныг. Аржаан, суг баштарын, хем суу чүдедип, ону бокталдырарынга шуут удур чораан. Бойдустуң чайгаар бүткен чаяалгазын хүндүткээриниде чоннуң шаанда эртем-билиг чок, бүдүүлүк чораанындан шажынчы чамдык элементилер турган-даа болза, ооң кол-ла утказы бойдустуң чараш-каазын эскерер, ону камнаарынче угланган.

Ада-ие, төрел-дөргүл, хадуңма чонун хүндүлээр, эвилең-ээлдек чорук кижиниң кижизиг мөзү-шынарының онзагай талаларының бирээзи. Ажы-төлүнге ие чагыы, ада сөзү— ажыр баспас дүрүм. Ада-иезиниң, төрел чонунуң чаагай чаңчылдарын (ажыл-ишчи, шынчы, төлептиг мөзү-шынарын) өзүп орар салгалдың үнелээри, ону дөзээри, уламчылаары, улам ыңай көвүдедип хөгжүдери хүндүлүг хүлээлге, бедик харыысалга.

Чурттаалганың чедиишкинниг, аас-кежиктиг болурунуң үндезини күш-ажылда. Ындыг болганда өзүп орар салгалды, ылаңгыя кыс уругларны уран дааранылгага, мал малдап, аъш-чемин чемзиг кылдыр белеткеп билиринге хензиг чажындан кижизидери чугула. Амыдыралдың бот-тускайлаң оруунче кирерде мөзү-шынар талазы-биле белеткелдиң чугулазы ында. Чижээлээрге, шаандакы тыва кижи өг-бүле тутпаан шаанда, арага амзавас, таакпы тыртпас чораан. Аныяк өскенниң, улуг-даа кижилерниң (ооң иштинде херээженнерниң аразында) кандыг-бир чылдагаан-биле арагалаар, таакпылаар таварылгаларның бар болуп турары амгы үеде ниитилелдиң негелдезинге дүүшпес. Аңаа удур кижизидилге ажылынга ат-алдарлыг хоочуннарның, бүгү чоннуң демниг күжү херек. Арага, таакпы-биле чүгле школа, өөредилге черлери, ажылчын коллектив эвес, өг-бүле, кижи бүрүзү демисежир болза эки. Маңаа тыва чоннуң үстүнде чугаалаанывыс чаңчылын сагыыры ажыктыг болурундан хора болбас. Чамдык назы-хары улгады берген кижилер мөзү-шынар талазы-биле төлеп чок аажы-чаңы-биле аныяк салгалга багай салдарын чедирип турар. Амыдыралда бар болуп турар багай үлегер-чижек сөс кырында эки кижизидилгени шуут-ла балай шаап турары ол. Уруг-дарыг мурнунга алгыжар, маргыжар, арага-дары ижер, төлеп чок чаңнай бээр кижилерни бистиң өгбелер шыңгыы буруу шаап, янзы-бүрү аргалар ажыглап тургаш ыяттырып, човадып чорааш, оларны бак чаңчылдан адырып алыр турган.

Чоннуң амыдыралчы чаңчылдары кижиниң Төрээн чуртунга, чонунга ынакшылын, кижилерниң эп-найыралын, бот-бодун хүндүлежип, деткижерин, күш-ажылга ынаан, эрес-дидим, ак сеткилдиин, кижиниң бүгү-ле мөзү-шынарының төлептиг талаларын үнелевишаан, чазый, чашпаа, мактаныкчы, хопчу, чалгаа, арагалаар кижилерниң багай аажы-чаңын сойгалап, буруу шаап турар. Чоннуң чаңчылдарының онзагай шынарлары ооң хостуг үезин канчаар эрттирип чорааныындан база илереттинер. Тыва улус хостуг үезин янзы-бүрү оюннарга тураскаадып чорааның аас чогаалындан, тыва литературадан билир бис. Чижээ, чаңчыл болган мөге хүрежи, аът чарыжы, ча адары, баг кагары, кажыктаары, тевектээри дээн ышкаш спортчу оюннар нептереңгей турган. Ол ышкаш тоолдажыр, тывызыктажыр, бодалгалажыр, кожамыктажыр оюннарга чон онза сонуургалдыг чораан. Тывалар бөлүглежип алгаш каргыраалаар, хөөмейлээр, сыгыртыр, хомус, чадаган, игил-бызаапчыга ойнаар, ол бүгүнү көөрүнге, дыңнаарынга кончуг ынак чорааннар. Бо дээрге чоннуң хостуг үезин ажыктыг, чогаадыкчы эрттиреринче чүткүлдүүн, уран чүүлге, аас чогаалынга ынакшылын, иштики сагыш-сеткил культуразының байлаан көргүзүп турар. Хостуг үе чүгле ооң-биле кызыгаарланмас турган. Чоннуң ус-шеверлериниң уран талантызын улуг, биче кижилер сонуургап, өөренип алыксаар. Чижээ, чүген, чулар, кижен, дужак, аргамчы-сыдым баглаар, кылыр кижилер, хөгжүм херекселдери, өг эдилелдери, ээр чазаар, кылыр кижилер, чес, хола, демир, алдын, мөңгүнден ээп, дуңзаалап, угулзалап турган эт-херекселдер, каасталгалар кылырлар, алгы-кеш, хөм, дук дээш оон-даа өске чиг-эттен идик-хеп, эдилелдер кылыр шеверлерниң ажылы онза үнелиг чорду. Боттарының ус-шевер, уран аргаларын улам байытчып, ону уруг-дарыынга дамчыдып, өөредип чорааны эки чаңчыл.

Чоннуң чаңчылдары — чоннуң угаан-бодал культуразының байлаа болганда аңаа камныг, хумагалыг болуру, ону бөгүнгү кижизидилге ажылынга ажыглаары чугула айтырыг.

Тыва чоннуң чаагай чаңчылдарынга хамаарышкан бо чүүлге ол айтырыгны долузу-биле чырыдары болдунмаза-даа, ооң чамдык таларын сайгарып, кижизидилгеге ужур-дузазының дугайын көргүзерин оралдаштым. Бо айтырыгны чугулалап чугаалажып көөрүнге хамаарыштыр чамдык саналдарны, бодалдарны солуннуң номчукчулары-биле үлежикседим.

В. ДОНГАК,
Алдан-Маадыр аттыг чурттуң шинчилел музейиниң директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы.

НЕМЕЛДЕ ХҮЛЭЭЛГЕ

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи январь айда чедиишкинниг ажылдаан. Бараанныг продукция бүдүрериниң планын 115,8 хуу, ону сайгарарын 113,6 хуу күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 109,9 хуу четкен. Эрткен чылдыынга бодаарга, продукция бүдүрүлгези 4,7 хуу, ооң сайгарылгазы 11,7 хуу өзүлделиг болган.

Ай планының чедиишкинниг күүселдезиниң бир чылдагааны күш-ажылчы коллективтерге, цехтерге, бригадаларга уткуштур планнарны хүлээп алганы болгаш оон чедиишкинниг күүселдези болур. Иштики курлавырларны дилеп тывар, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар чорукка даянып тургаш, планныг онаалдаларны күүседир болгаш ажыр күүседир хүлээлгени ажылчын коллективтер алган.

Ниитизи-биле разрез пландан ажыр 60 муң тонна хөмүр-дашты казып тыварын, ниити продукцияны 310 муң рубльге хөйнү бүдүрерин, бараанныг продукцияны 498 муң рубльге хөйнү сайгарарын хүлээнген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планга немей 3 хуу өстүрери, 1 тонна хөмүр-даштың бот-үнезин 2 көпеекке чиигедири немелде планда көрдүнген. Ында хөмүр-даштың хүлдениирин 1,1 хуу кызырарын, 114 муң рубльдиң орулгазын алырын база айыткан.

«Каа-Хем» разрезиниң уткуштур планы база күженишкинниг. Пландан ажыр 35 муң тонна хөмүр-дашты казар, ниити продукцияны 472 муң рубльге хөйнү бүдүрер, 66 муң рубльдиң орулгазын алыр, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 3 хуу өстүрер.

Бедиткен хүлээлгелер эки күүсеттинип эгелээн. Январь айда бригадалар, участоктар, цехтер аразында чарышка тиилекчилер санынга кирип болур коллективтер хөй болган. Күш-ажылчы көргүзүглерден аңгыда, чарыш түңнээрде, күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалын, хөй-ниити ажылынга киржилгезин база барымдаалап турар.

Дээрелерниң дээрезинге улуг машинист М. К. Бергерге баштаткан кылаштап чоруур экскаватор экипажы санадып турар. Ай планы 124, 7 хуу күүсеттинген. 136 муң кубометр чер казар планын 156 муң кубометр чедирген. Социалистиг хүлээлгезинде 3 муң кубометрни ажыр казарын хүлээнген болза, ону 20 муң кубометрге хөйнү каскан.

ЭКГ марканың хөмүр-даш казар А. А. Нехорошковка удурткан экскаватор экипажы — чарыштың тиилекчизи. Экипаж ай планын 145,8 хуу боттандырган. Социалистиг хүлээлге 128,4 хуу күүсеттинген.

Чарыштың түңнелин хүн, неделя, ай, квартал ёзугаар түңнеп турар. Хүнде кым канчаар ажылдааның көргүзүг самбыраларынга чырыдып турар бис. Неделя санында мурнакчыларның одуруундан дүшпейн турарлар хөй. Олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге бедик чүткүлдүүн, ажыл дээш кызымаан көргүзүп турарлар. Доктаамал тиилекчилерден аңгыда чаа аттарның тывылып турары өөрүнчүг. Бо база-ла чарыштың тевии болур.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи чыл планын Совет Тываның 40 чыл оюнуң бүдүүзүнде доозарын хүлээнген. Бедик сорулгаларны боттандырарынга уткуштур планнар, немелде хүлээлгелер улуг рольду ойнаар дээрзи билдингир. Чедиишкинге тепкииш болгу дег дээштиг арга «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп күш-ажылчы ээлчег болур. Орта ээлчег, бригада, звено бүрүзү, ажылчын бүрүзү идепкейлиг киржип турар.

Н. ТРЕНИХИНА.
«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде план килдизиниң эргелекчизи.

ХООЧУН

Он бирги беш чылдың дөрткү чылында «Совет Тываның 40 чылынга — шалыпчы 40 неделя» деп кыйгырыгның адаа-биле социалистиг чарышка киришкеш, малын кыштан хүр ажырарын, хойдан-на 1,3 килограмм азы ниитизи-биле 0,52 тонна дүктү кыргыырын, чай дургузунда кодан хоюнуң немелде деңзизин 5,6 тонна чедирерин коммунист Тумат Сандак хүлээнген.

Тумат Сандак — Тес-Хем районда «О. Шынаа» совхозтуң хоочун хойжузу, боду пенсионер-даа болза төрүвес хой кадарып, ол ажылга оглу Сорулганы өөредип турар. Ам ооң коданында 440 дөтпениң күш-деңгели шыырак хевээр. Мал чемин боду четчир кылдыр белеткеп алган. Кажаа иштин кургаглаар өдек база белен.

Хоочун хойжу ук ажылга 1959 чылда кирген, оон бээр бо хүннерге чедир мергежилин кагбаан. Ол хөй-ниити ажылынга база идепкейлиг. Активчи коммунист — партияның эрткен район конференциязының делегады, СЭКП райкомунуң кежигүнү.

Сандактың кыштаа — хойлар оъттаар оъттуг Хоолунуң Хатчыл-Сайырда. Кыштагның кажаазы эргидаа болза, малчынның ону септеп, чылыглап алганы эки. Хойга сугну хүннүң-не чылыдып берип турар. Назыны дөгүй берген-даа болза, ол партияның немелде даалгазын удуртулга болдургаш, немелде хүлээлге алган ажылдап турар.

ЧУРУКТА: хоочун хойжу **С. ТУМАТ.**

К. ЧООДУНУҢ сөзү, фотозу.

САКМАНЧЫЛАРНЫҢ ДУЗАЗЫ

Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң Улаатай, Хам-Дыт, Бора-Шай хойжу бригадаларында хой оолдаашкыны түлүктээн. Ниитизи-биле төрүүр 11 муң 943 баш хойнуң 6,153-ү оолдапкан, хурагаыннар онча. Ылаңгыя мурнунда чылдарда дээре ажылдыг деп санадып келген Улаатай бригаданың хоюнуң 72 хуузу оолдапкан. Эрткен чылын малчыннар ортузунга чарлаан социалистиг чарыштың тиилекчизи Күизеңмаа Монгуштуң кодапында 270, хоочун хойжулар Сесер-оол Монгуштуң — 275, Айыжы Донгактың — 250, Аржаан-оол Монгуштуң — 250, Владимир Сундуйнуң — 260 хою оолдаан, хураганнар шупту онча-менди доруттуп турар.

Коданнарга сугну өй-шаанда чедирип турар. Сиген курлавырын хумагалыг чарыгдаар талазы-биле ажылдар чоруттунуп турар. Чымыштыг компания — мал оолдаашкынының үезинде ажыл-агыйның коммунистериниң база тускай эртемниглериниң харыысалгазын күштелдирген. Кодан бүрүзүнге 5 коммунистен тургустунган комиссияны быжыглаан. Олар малчыннар ортузунга масса-политиктиг ажылдарны чорутпушаан, практиктиг дузаны көргүзер хүлээлгелиг. Ажыл-агыйда партком, комсомол комитеди, ажылчын комитет бо шиитпирлиг үеде малчыннарга дуза кылдыр 66 аныяк сакманчыларны эвилелдеп чоруткан. Олардан Т. Седен-оол, Н. Багзыл, К. Монгуш 150—200 хураганнарны тус-тузунда камгалап алганнар.

К. ДАРЖАЙ.

ЧУҢГУ

Фельетон

Хемчик хем кыжын кылын дош-биле шыптынгыпкаш удаан чыдар. Часкы хүнге эргеленип эрип чындыраш, хенергедип чыдып-чыдып, кезек-кезек үерлеп, калчаа далай дег, мөөрей бээр хем боор. Бо удаада ооң суу кышкы үеде фонтан дег аттыгып эгелээн, элдеп чүве. Дөртен градус турда, канчап суу үндүр сыстып келген чоор деп, кайгап-харап, падын бараар боор силер. Оон төөгүзүн кысказы-биле ыда кааптайн.

Тоол шагда болза, хуулгаазын шанакты мунупкаш, Хемчик хемниң ужу-бажынга чедир салгын дег сыладып турбас бе? Кажан үш кудумчуну булук шыва алгаш, эргин кырынга чедип келгенде, кижи кужур чүнү канчаар боор? Ажы-төлдүг, ажыл-амыдыралдыг улус кая четчир. Бажындан үнгеш, бир-ийи баскаш-ла ойта кээп дүжүп турар. Эрээлиг-ле болду. Кым чуңгу чагыдып алганыл дээр боор силер. Өртке өртенмес дагдүгүнүң суг-биле демиселин көөр дээн бе? Баштактаныышкын бе? Чок. Бо дээрге чылды өттүр чылдырыышкынның түңнели-дир.

Аныяк хоорай Ак-Довуракта бедик бажыңнар немежип турар. Үер, чайык келзе, оларның аразынга узун «чаданы» салып ап болур. Хоорайның Набережная, Заречная, Майская кудумчуларының бажыңнарының ээлеринге чада таарышпас, бажыңнар чавыс-чавыс болгаш тарамык. Чурттакчылар кыламага кылаштап чадап, үңгеп-союп турарлары ол.

Часкы, кышкы үеде хем суу чайындылааш, кыдыкы кудумчуларны шыва ала бээр. Суг эрттирбес чал тудар деп чеже кижи санал киирбээн дээрил. Аас шуут шылаан. «Кулаа кадыг» эштер ону дыңнаачаңнап эрттирип турган. Булукту караа-биле көрзе-даа, олар көрбээченнээр дивес силер бе. Шугумчулеттирип шаг болган. Ол база дуза катпаан. Чүгле аазаашкын-биле кызыгаарланып турган. А кудумчулар кыш келирге-ле, дош-биле шыптына бээр.

Январь 24-те ажылындан ээп келген кижилер бажыңынче кирип чадаан. Булук чурттаалга бажыңнарының тавааң эрткеш, бедик эргиннеринге деңнежип турар апарган. Өрт халап, суг халап дээр болгай бис. Шык-сооктан улус аарып, тайгактаан кижилер кыры-чодазын сып болгай. Аът, инек болгаш өске-даа азырал мал канчап кыштаар. Аътты дагалап болур, а инек, өшкү, хаван... Олар чунгулап өөренмээн боллур ийин.

Тывынгыр улус балды тып алгаш, дошту чире шаап чоруй, арай деп боттарының бажыңынче кирип, онча-менди удуп хонган боор. Оларның бирээзи — Николай Хопуш. Ол коньки садып алыр бе деп баштактангылаар.

Январь 29-та туман шыпкан кудумчуда тулчуушкунда солдаттар дег, он ажыг кижи ыяш, даш дажыглаан, суг моондактаан турлар. Ооң мурнунда хүн чер тепсир техника эккелгеш, хемниң дожун чазылдырыпкан. Фонтан дег аттыкан суг ынчангаш чер-чери-биле ийи кудумчуну эрткеш, үшкү кудумчуже чаттылып чоруп бар чыдары ол.

Он ажыг хүн дургузунда бо «айыылды» чайладыр арга-хоргазын кым-даа албаан. Комбинаттың үндүр төп турары хоюг довураан каш машинаны төпкен болза, кым-даа хинчектенмес ийик.

Буруулуглар бузут кирип,
Будап каар деп бодавазын
Арат чоннуң негелдезин
Аазаашкынга солувазын
Шугумчулел оя чиртир
Шугдунуп-ле көрүнерем...

Ч. МАНДЫЫНЧЫ.
-Довурак.

ИНЖЕНЕРЛЕР ДАРГАННААР ЧЕР

Акы-дуңма, найыралдыг улуг өг-бүле Совет Эвилелиниң составынга эки тура-биле бактаап киргенинден бээр 40 чыл юбилейин бо чылын демдеглээр деп турар Тываның экономика, социал-культура хөгжүлдези шапкын темпилерлиг болу берген. Чоннуң культура амыдырал деңнели бедип орар. Республиканың моон соңгааргы бүгү талалыг хөгжүлдезиниң перспективазы улуг.

Он чыл мурнунда, 1974 чылда, республика найысылалы Кызылга Красноярскиниң политехниктиг институдунуң филиалы ажыттынган. Техника талазы-биле дээди эртемни чедип алырынга ханы сонуургалдыг оолдар, кыстарның эчис күзели боттанып эгелээн. Ийиги дээди өөредилге черин ажытканы республиканың социал хөгжүлдезинге база бир чедиишкин болганы чугаажок. Ол чылдың сентябрьда филиалга хамааты болгаш бүдүрүлге тудугларының база автомобиль ажыл-агыйның ийи факультеди ажыттынган. Өөредилгениң материал-техниктиг баазазы баштайгы чылдарда барык чок турганы-биле бергедээшкиннер таварышкылаан. Баштай 100 студентини хүлээп алган.

Өөредилге - материалдыг база чоорту быжыгып орган. Муң кижи өөренир делгем, чырык лаборатория, кабинеттерлиг, залдарлыг, беш каът өөредилге корпузун ажыглалга кирген. Чаа базыңны кыска хуусаада тудуп кылырынга баштайгы башкыларның, студентилерниң үлүг-хуузу улуг, өөредилгени күш-ажыл-биле холбап, чылдың кайы-даа үезинде кызымаккай чоруун көргүскенин демдеглеп болур. 440 кижи чурттаар улуг общежитиениң чартыы ажыглалда кирген, артканын удавас ажыглалга киирер.

Чаа корпуста өөредилге-шинчилел ажылдарын чорударынга таарымчалыг сөөлгү үндүрүлгениң дериг-херекселдерлиг лабораториялар болгаш кабинеттер бар. Студентилер башкыларының удуртулгазы-биле электроннуг саналга машиназынга курс болгаш диплом төлевилелдерин санап кылып турар, хууда ажыглаар биче электроннуг саналга кылыр 25 олуттуг кабинетти тургускан. Автомашиналарның янзы-бүрү кезектерин шинчилеп өөренир ийи улуг лаборатория ажылдап турар. Демир чондурар, кезер, өрүмнээр станоктарны тургускан өөредилге клазы бар. Металлдың быжыын болгаш шынарын шинчилеп өөренир лаборатория ажылдап турар. Студентилерниң билиин хынавышаан өөредир «Киси-2» деп аппараттарны тургускан 25 олуттуг тускай, кабинетти төпчүткен башкарылгалыг кылдыр тургускан.

Телевидение дамчыштыр лекциялар дыңнаар видеокласстың улуг залы болгаш ооң фондулут лабораториязы база бар. Тудуг материалдарының болгаш конструкцияларның быжыын хынаар херекселдерлиг болгаш тудуг физиказын өөренип шинчилээр лабораторияларны дерип тургускан. Бо-ла бүгү дерилгелерден аңгыда, радиобелдирлерин, кинозалды, кино-фотостудияны, бижип көвүдедип парлаар парлалга бюрозун ажыглап турар бис. Оптиканың болгаш электрониканың кабинеттери база эки дериттинген.

Бистиң институтта 67 муң ажыг ном фондулуг эртем-техниктиг литературалыг, делгем номчулга залдыг библиотека бар. Институтта кол факультеттерден аңгыда ажылчын факультединде (белеткел салбырында) 50 кижи өөренип турар. Оон аңгыда кирип өөренир болгаш кежээ өөренир факультеттер база чурттуң техниктиг дээди өөредилге черлеринче киреринге белеткээр курстар ажылдап турар.

Амгы үеде филиалдың алды кафедраларында 55 башкы кадрлар ажылдап турар, олардан 11 эртем кандидаттары, он доцент бисте бар. Бүгү башкыларның 18—20 хуузу чылдың-на чурттуң янзы-бүрү дээди өөредилге черлеринге билиин бедидип турар. Аныяк башкыларны стажировкаладып, оон улаштыр аспирантурага өөредип чорудуп турар. Оларның аразында чүгле сөөлгү чылдарда С. Н. Катаргин Москвага аспирантураа доосхаш, ам бисте ажылдап турар. Бот-өөредилге-биле аспирантурада өөренип турарлар база бар.

Филиалдың доозукчулары Тываның бүгү булуңнарында ажылдай бергилээн. Эрткен беш чылдарның дургузунда институт 555 инженер кадрларны доостурган. Оларның аразындан республиканың кол-кол автотранспорт каттыжышкыннарында болгаш бүдүрүлгелерде кол инженер дээш өске-даа удуртур ажылдарда С. Д. Лас-оол, Д. С. Красный, Д. Д. Бегзи, В. Д. Федосихин, В. Түмен-Хөө олар ажылдай бергилээн. Ол ышкаш Чадаанада № 463 КМК-да мастер С. М. Күжүгет Самагалдайда № 1070 КМК-да мастер А. С. Санчат, № 48 тудуг эргелелинде мастер И. В. Ярин дээш өске-даа он-он доозукчуларны адап болур ийик. Олар онаашкан ажыл-херээн эки билир кижилер болур.

Келир үениң инженерлерин белеткээрде оларның өөредилгези амыдырал-биле сырый холбаалыг болурунче сагыш салдынган. Келир үениң инженерлериниң билии эртемниң чедиишкиннеринге үндезилеттинген болуру кончуг чугула. Филиалда бо талазы-биле ажыл чоруп турар. Институттуң партия организациязы өске-даа хөй-ниити организациялары-биле кады студентилерниң идей-политиктиг, мөзү-шынар кижизидилгезинче сагыш салып келген.

Чоокку чылдарда филиалды тускай институт кылдыр эде организастаар, аңаа факультеттер саны көвүдээр, студентилерни база хөйнү хүлээп алыр апаар. Өөредилгеге, культура амыдыралга, күш-культурага болгаш спортка хамаарыжыр улуг комплексти тудар. Башкы кадрларның эртем-билиг деңнелин улам бедидер хемчеглер алдынар. Доозукчуларның иштинден аспирантураже улай өөренип кирер арганы ажыглаары көрдүнүп турар.

И. САМБУ,
төөгү эртемнериниң кандидады, доцент.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалын тургусчуп, ооң эң-не баштайгы хүннеринден эгелеп аңаа ажылдап келген башкыларның бирээзинге Геннадий Никитович Дементьев хамааржыр. Ол Красноярскиниң политехниктиг институдун доосхаш, ол-ла институтка ажылдап турда, ону бистиң республикаже, инженер кадрларны белеткээринге үлүүн киирери-биле чоруткан. Башкы ол даалганы ак сеткилдии-биле күүседип, бар дуржулгазын, бүгү билиин бодунуң студентилеринге дамчыдып берип чоруур. Г. Н. Дементьев — автомобиль ажыл-агый факультединиң үшкү курузунда куратор башкы. Ооң бөлүүнде студентилер эки өөренип турар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының тудуг факультединде шупту он бөлүк бар. Ук факультеттиң студентилери болгаш башкылары боттарының институдунуң он чылын төлептиг өөредилге база ажыл-иш-биле уткуп турарлар. Бөлүктерниң аразында чүс хуу өөредилгелиг, сагылга-чурумнуг, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип турарларга 1 курстуң 313—2, III курстуң 311—2, IV курстуң 310—2, V курстуң 319—1 дугаарлыг бөлүктери хамааржыр.

Үшкү курстуң Митькова Марина, Букин Вячеслав даргалаан бөлүү (чурукта) аразында эп-найыралдыг, берге таварылгаларда бот-боттарынга дузалажып, деткижип өөренип турар болгаш мактаалдыгларның одуруунда кирип турарлар. Ук бөлүкте чүгле беш демдекке өөренип турарларның саны хөй. Оларга бөлүктүң даргалары болгаш Светлана Трусова, Наташа Иванова, Татьяна Соколова, Александр Стрельников хамааржыр.

Институтка курс аайы-биле организастап эрттирип турар дыштанылга болгаш темалыг кежээлерге бо бөлүктүң студентилери идепкейлиг киржип келген. Олар хостуг үелеринде хөгжүм-шии, кино театрларынче коллективтиг үнүүшкүннерни организастап турарлар. Ол ышкаш боттарының бөлүүнге солун лекция, беседаларны эрттирип, чугаалажып турар.

Амгы үеде студентилерниң кол сорулгазы — өөредилгениң ийиги чартык чылын эки өөредилге-биле доозуп, Совет Тываның 40 чыл оюн төлептиг уткууру.

ЧУРУКТА: башкы Г. Н. Дементьев кичээл үезинде.

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

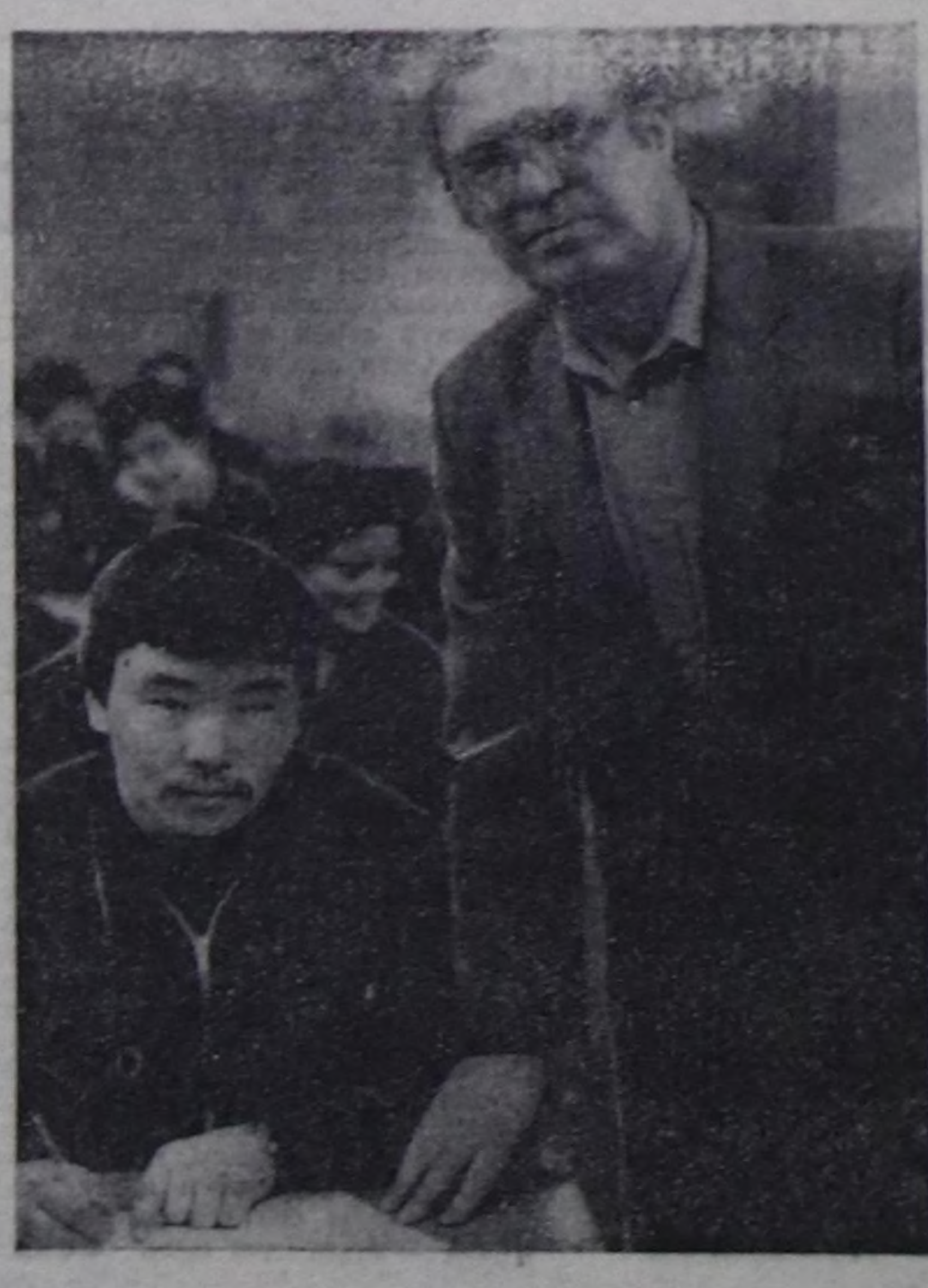

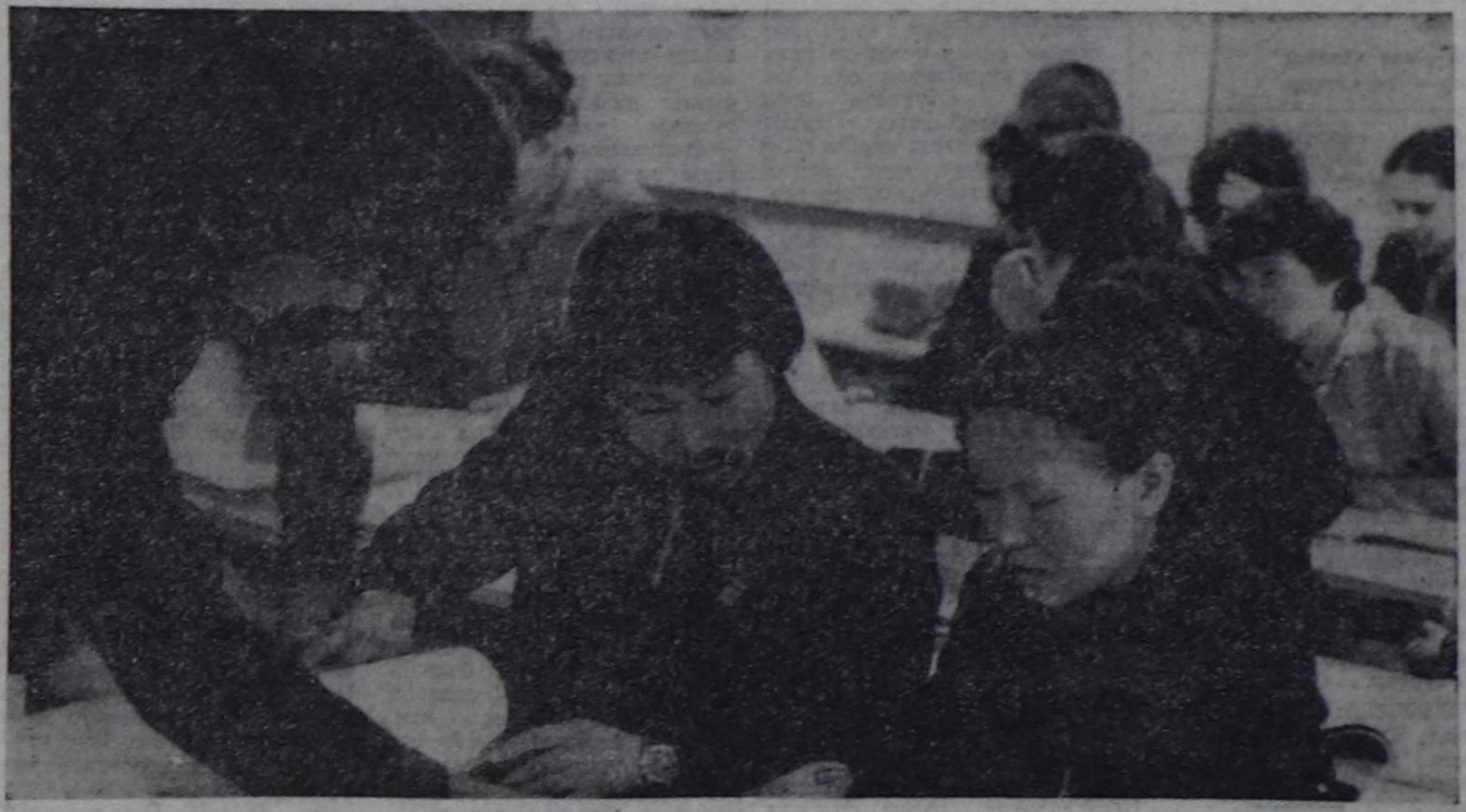

СЕПТЕКЧИ АЛЫШКЫЛАР

«Хөндергей» совхозтуң автогаражынга кире бээрге арыг-шевер, чылыг, чырык. Ында эртенден кежээге чедир Дадар-оол биле Слава Ооржак алышкылар автомашиналарның үрелген кезектерин септеп, солуп ажылдап хүнзээр. Олар совхозтуң автосептекчилери.

Кандыг-даа этти багай эдилээрге үрелир, эрте сандан үнер, тоймагланыр. А совхозтуң чолаачыларының аразында хүлээнген эдинге ээ-харысалга чок кижилерни чок деп болбас. Ону совхоз дирекциязы, партком, профэвилел комитеди МТМ ажылдакчылары-биле сайгарып чугаалашнаш, ийи септекчи-слесарьны гаражка быжыглаарын шиитпирлээннер. Ол бүзүрел арга-дуржулгалыг, сагылга-чурумнуг алышкылар Дадар-оол биле Славага онаашкан.

Алышкылар ажылдап эгелээнден бээр шоолуг үр болбаан. Ынчалза-даа оларның кызымак, билдилиг ажылының түңнелинде автомашиналарның техниктиг байдалы экижээн. Үрелиишкинге таварышкан машиналарны дарый септеп турар. Чүгле январь айда 2 чүък машиназын, бир суг сөөртүр машинаны бүрүн септээн.

Септекчилерниң ажылдаар черинге таарымчалыг байдалдар херегин билдингир. Ону тургузарынга сагыш човаңгыр, арыг-шевер, кежээ кижи херек. Ол хүлээлгени МТМ кочегары Санчай-оол Моңгуш ак сеткилдиг күүседип турар. Санчай-оол Ламаевич одун салып кааш, чай аразында септекчилерге дузалажып, гараж иштин арыглап аштаар ажылдарга киржи бээр.

Х. ООРЖАК.

М. А. ШОЛОХОВТУ ОРНУКШУТКАНЫ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Михаил Александрович Шолоховтуң нүүрүнде социалистиг үе-чаданың чогаалчызының эң эки овур-хевири сиңниккен. Ол гениалдыг уран-чечен мастер, совет хамааты — патриот болгаш интернационалист, чалбыыштыг коммунист чораан.

Шолоховтуң чогаадыкчы ажылы ёзулуг партийжи чоруктуң, ооң 50 ажыг чыл иштинде кежигүнү бооп келгени партияның идеялары-биле хууда үзел-бодалдарының тудуш болуп дүгжүрүнүң үлегер-чижээ бооп келген болгаш ындыг бооп артар-даа. Шолоховтуң коммунистиг, партийжи чоруу, ооң шынчызы, гуманизми-биле, мөзү-шынарының арыы-биле чарылбас холбаалыг.

Шолоховтуң чогаалдары кижини йөрээп, алдаржыдып турар. Ооң чогаалдары амыдыралды херек кырында кандыгыл, ынчаар көөрүнге өөретпишаан, төөгүнүң ёзулуг шимчээшкинин көргүзүп турар.

Шолоховтуң гуманизми совет улустуң эгээртинмес улуг күжүнге, ооң мерген угаанынга, эрес-маадырлыг чоруунга болгаш чаагай сеткилинге, оларның чогаадыкчы генийинге, марксизм-ленинизмниң шынныынга болгаш чөптүүнге ханы бүзүрелинге үндезилеттинген.

Михаил Шолохов кажан-даа чүгле литература-биле кызыгаарланмайн чораан. Ол сөөлгү хүннеринге чедир төрээн черинге чурттап келген, бодунуң бүгү-ле угаан-бодалын күш-ажылдың кижилери-биле, партия-биле холбаштырып чораан болгаш бодунуң чурту-биле кады коммунистиг тургузуушкуннуң болгаш тайбыңны быжыглаарының дугайында деңге сагыш салып чораан.

XX чүс чылдың эң улуг чогаалчызы — Шолоховтуң сөстерин чер кырының миллион-миллион кижилери иделгел болгаш хүндүткел-биле дыңнаар турган.

Ол бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетенниң уран чогаал культуразының хөгжүүрүнге канчаар-даа аажок улуг салдарын чедирген.

Михаил Александрович Шолохов 1961 чылдан эгелээш, бистиң партияның Төп Комитединиң кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң бүгү чыыштарының депутады бооп келген, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырының ийи Алдын Сылдызы, ССРЭ-ниң Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреадының демдектери, орденнер болгаш медальдар, делегейге шылгаралдың демдектери — олар шуптузу ооң улуг ачы-хавыязын партияның болгаш улустуң үнелеп көргенинң дугайын чугаалап турар.

Бөгүн бистер Михаил Александрович-биле чарлып, байырлажып турар-дыр бис деп, оратор чугаалаан. Бистиң кыжыыдалывыс кызыгаар чок ханы. Чидириг хемчээл чок улуг. Шолоховтуң мерген угааныг чогаалдары өлүм чок. Шолоховчу кайгамчыктыг чаагай чаңчылдар литератураа артар болгаш быжыгар.

Чогум-на ынчангаш: бистиң эргим ынак өңнүүвүс болгаш эживис, байырлыг!— деп чугаалап тур бис. Сээң чырыткылыг адың болгаш сээң уран-чечен чогаалдарың бистиң улуг Төрээн чуртувустуң болгаш бистиң бүгү бөмбүрзээвистиң литературазынга мөңгези-биле артар болзун.

Мария Петровнадан, Михаил Александрович Шолоховтуң төрелдеринден болгаш чоок кижилеринден оларның-биле кады бистерниң ханы кажыыдап турарывысты хүлээп алырын дилеп тур бис.

М. В. Зимянин Михаил Александрович Шолоховтуң тураскаалынга холбаштырган кажыыдал митингизиниң ажыттынганын чарлаан.

СЭКП-ниң Ростов обкомунуң бирги секретары И. А. Бондаренкога сөс берген.

Донның ажыл-ишчилери бистерниң улуг болгаш чугула ажыл-агыйжы болгаш хөй-ниити бүгү херектеривиске Михаил Александровичиниң эң-не идепкейлиг киржип турганын бо кажыыдалдыг минуталарда долу үнезин-биле чугаалаар апаар бис деп, ол демдеглээн.

Ол оожум Дон чуртунга кызыгаар чок ынак бооп, ол чер хүн келген тудум-на улам каас-чараш болгаш байлак болзун дээш үргүлчү сагыш салып келген. Бистер шуптувус аңаа ажы-төлү ышкаш ынак болуп, шуптувус ону чүректиң ханызындан хүндүлеп көрүп чораан бис.

Кажыыдал митингизинге ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң бирги секретары Г. М. Марков, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы С. В. Михалков, СЭКП-ниң Вешенская райкомунуң бирги секретары Н. А. Булавин, комбайн кылыр «Ростсельмаш» бүдүрүлге каттыжышкынының слесарь-эптекчизи, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры К. Е. Уланов, РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң секретары В. А. Закруткин олар сөс ап, чүве чугаалааннар.

М. В. Зимянин кажыыдал митингизин хаарда мынча деп чугаалаан: Михаил Александрович Шолохов-биле чарлып тура, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өмүнээзинден мөчээн кижиниң төрелдеринге, чоок кижилеринге, силерниң шуптуңарга, чүректиң ханызындан кажыыдалды база катап илередирин чепшээреп көрүңер. Силерниң шуптуңарның партияның XXVI съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң шиитпирлерин күүседир дээш ак сеткилдиг, кызымаккай ажылдаарыңарга бүзүрелди илередирин чепшээреп көрүңер.

Үгер-бооларның дааштаашкыны чаңгыланган, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Гимнизин күүседкен. Улуг совет чогаалчы Михаил Александрович Шолоховка хүндүткелдиң сөөлгү ёзулалын кылган...

Хөөр кырынга дириг чечектерни салган. Боттарының ынак, ёзулуг - улусчу чогаалчызынга ханы хүндүткелдиң ёзулалын кылыр дээш келген кижилерниң шуушканы төнчү чок. Ооң дугайында сактыышкын тураскаалы кижилерниң чүректеринге кезээ-мөңгеде артар.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

АГРЕССИЯНЫҢ ТЕПКИИЖИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың Каттышкан Штаттары Гондурасты Төп Америкада бодунуң кол тепкиижи кылып алган. Ында хамаарышпас күрүнелерге, хамыктың мурнунда Никарагуага болгаш Кубага удур бодунуң кол тепкиижи кылдыр Гондурасты АКШ ажыглап турар. «Филадельфия инкуайрер» солунунуң бижээнин ёзугаар алырга, америк-гондурас шериг сүлчээзин калбартырынче угланган хемчеглерни Вашингтон сөөлгү үеде улам калбартып турар.

Никарагуа, Гватемала, Сальвадор ышкаш чурттар-биле Гондурастың кызыгаарлашкан девискээр байдалын барымдаалааш, АКШ-тың чагырыкчы бөлүктери Гондураска боттарының шериглериниң санын улам-на көвүдедирин, бар шериг баазаларын калбартырын, чаа баазаларны немей тургузарын планнап турар.

Никарагуага удур контрреволюстуг дээрбечилер болгаш Сальвадорнуң АКШ-ка саттынган чазааның шериглери белеткелди Гондурастың девискээринде америк шериг баазаларынга эртип турар. Амгы үеде АКШ-тың 1700 солдаттары Гондурастың девискээринде туруп турар.

ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫ

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Никарагуаже эки турачылар чорудар дугайында шиитпирни Бельгияның депшилгелиг он беш организациялары хүлээп алган. Ол эки турачылар Никарагуага хөвең дүжүдүн ажаарынга киржир деп турар. Эки турачыларның аразында — ажылчыннар, албан-хаакчылар, интеллигенцияның төлээлекчилери бар. Хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, АКШ-тың агрессчи чимзениишкиннеринге удур маадырлыг демиселди чорудуп турар Никарагуаның чону-биле Бельгияның демократтыг хөй-ниитизиниң эп-сеткил каттыштырылгазының күштелгенин депшилгелиг организацияларның шиитпири херечилеп турар.

Никарагуаның чону-биле эп-сеткил каттыштырылгазының шимчээшкини Бельгияның кожазы чурттарда — Францияда, Голландияда, Германияның Федеративтиг Республиказында болгаш Люксембургта база калбарганын түс чериниң парлалгазы демдеглеп турар.

ПЕНТАГОН-БИЛЕ КАДЫ

БЕЙРУТ. (СЭТА). Израиль шериглер боттарының хөделиишкиннерин Каттышкан Штаттар-биле сырый холбаштырбышаан, Ливанга агрессияның чаа үүлгедиишкинин кылган. Эрткен воскресеньеде ол чурттуң он-он тайбың чурттакчылары Израильдиң агаар шериинин күштериниң самолёттарының халдаашкыннарындан өлүм-чидимге таварышкан. Самолёттар Бхамдун, Хаммана, Соуфар, Нааме болгаш Дамур деп чурттакчылыг черлерни күштүг-биле бомбалаан. Ындыг араатанныг үүлгедиишкиннер түңнелинде дыка хөй чуртталга бажыңнары үрелген, материалдыг улуг когаралды чедирген. Эжелекчилер агаардан ракета-бомбалыг согуушкуннар-биле чергелештир танкылар, куяк-демир транспортёрлар, солдаттарлыг чүък машиналарын боо-чепсекти, ок-чемзекти Дамур болгаш Шуф районнарынче шууштур чорудуп эгелээн. Тель-Авивтиң ол үүлгедиишкиннерин ук черниң хайгааракчылары национал-патриотчу күштерге (НПК) удур дайылдажып турар ливан чазак шериглеринге деткимче, Ливанда агрессия хемчээлин калбартырынга белеткел кылдыр, ол чуртта кризисти тайбың арга-биле шиитпирлээринче оралдажыышкынны үзериниң, Израиль-биле эрткен чылдың май 17-де дугуржулганы өскертпезинче төп эрге-чагыргаларны албадаанының оралдажыышкыны кылдыр көргүзүп турар.

Израильдиң камгалал министри М. Аренс израиль шериглерни Мурнуу Ливандан үндүрбес болгаш эжелеп алганы мурнуу-ливан девискээрге быжыы-биле турар сорулгалыын ажыы-биле чугаалаан. Ол америк телевидениеге чүве чугаалааш, Тель-Авив арабтарга оларның эжелеттирген черлерин эгидериниң дугайында чугаалажып көөрүн безин күзевейн турар.

ХАНОЙДА УЖУРАЖЫШКЫН

ХАНОЙ. (СЭТА). Социалистиг чурттарның парламент бөлүктериниң удуртукчуларының ээлчеглиг ужуражыышкыны ында эгелээн. Ооң ажылында Болгарияның, Венгрияның, Вьетнамның, ГДР-ниң, КУДР-нуң, Кубаның, Моолдуң, Польшаның, Румынияның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның төлээлекчилери киржип турар. Совет делегацияны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң даргазы, ССРЭ-ниң парламент бөлүүнүң даргазы А. П. Шитиков баштап турар.

Ужуражыышкынның киржикчилери Ю. В. Андроповтуң тураскаалының минута ёзулалын кылганнар.

Амгы үеде делегей байдалы америк империализмниң болгаш реакцияның дайынзырак политиказының уржуунда шыңгыы дүшкүүрээн деп ужуражыышкынны ажыдып тура чүве чугаалаан ВСР-ниң парламент бөлүүнүң даргазы Фан Ань демдеглээн. Ындыг байдалдарда ССРЭ-ниң, социалистиг өске-даа күрүнелерниң принципиалдыг даштыкы политиктиг угланыышкыны, ол ышкаш оларның тайбың саналдары онза чугула ужур-дузалыг. Делегей организацияларынга, ооң иштинде парламентилер аразының эвилелинге социализм чурттарының ажыл-чорудулгазы империализмниң айыылдыг планнарынга удур, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыры болгаш чепсеглениишкинниң дужүрери, быжыг тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун хандырары дээш демиселге чогуур салыышкынны киирип турар.

Социалистиг чурттарның улустары хамыктың мурнунда тайбыңны камгалаары болгаш кады ажылдажылга дээш туржуп турар деп вьетнам төлээлекчи демдеглээн. Хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демиселге, социализм тургузуушкунунга болгаш төрээн чуртун камгалаарынга ВСР-ге көргүзүп турар бүгү талалыг дузазы болгаш деткимчези дээш социалистиг чурттарның улустарынга, парламентилеринге болгаш чазактарынга ханызы-биле өөрүп четтиргенин ол илереткен.

Ужуражыышкынның киржикчилери социалистиг чурттарның парламентилериниң ажыл-чорудулгазының дуржулгазын солчурлар, парламентилер аразының эвилелиниң удавас болур конференциязынга белеткелдиң, тайбыңны, улустарның айыыл чок чоруун болгаш кады ажылдажылгазын быжыглаары дээш демиселдиң айтырыгларын чугаалажырлар.

ИРАН-ИРАК ФРОНТУДА

НИКОСИЯ. (СЭТА). Фронтунуң төп болгаш мурнуу талакы участоктарынга иран шериглер шавар халдаашкынны база катап эгелээн. ИРНА агентилелдиң дыңнатканын ёзугаар алырга, Шилаттың болгаш Шаззабениң аразында 100 километр узун ирак камгалалды иран шериглер үрээн болуп турар. Али эль-Габри хоорайның чоогунда ирак девискээрде чугула транспорт оруун иран шериглер эжелеп алган. Иран шериглериниң бурунгаарлаашкыны үргүлчүлеп турар деп, ИРНА агентилел дыңнаткан.

БАГДАД. (СЭТА). Фронтунуң мурнуу талакы участогунга иран шериглерниң чаа шавар халдаашкынын Ирактың шериглери доктаадыпкан деп, Ирактың шериг командылалының төлээлекчизи медеглээн. Майсан можунуң Шиб болгаш Шилат хоорайларының аразында зонага шавар халдаашкын эгелээн турган. Аңаа киришкен дайзынның күштери «узуткаттырган» деп, Ирактың шериг командылалының төлээлекчизи демдеглээн.

Иранның артиллериязы Ирактың Аш-Шехаби суурун боолаан деп шериг командылалының төлээлекчизиниң дыңнадыында айыткан.

АКШ-ТА СОҢГУЛДА КАМПАНИЯЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-та соңгулда мурнунуң кампаниязы улам-на калбарып турар. Американың Каттышкан Штаттарында буржуазчы улуг ийи партияларның — демократтыг болгаш республиканчы партияларның национал съездилеринге баар делегаттарны соңгуурун эгелээн партия активчилериниң хуралдары Айова штатка болган. Ол ийи партияларның съездилери бо чылдың чайынында болур болгаш АКШ-тың президентизинге база оралакчы президентизинге кандидаттарны бадылаар. А президент соңгулдалары 1984 чылдың ноябрь 6-да болуп эртер.

Республиканчы партиядан АКШ-тың президентизиниң албан-дужаалынга кандидат дугайында айтырыг херек кырында шиитпирлеттинген: амгы президент Р. Рейганның удурланыкчызы чок болуп турар. Демократтыг партиядан президентиниң албан-дужаалынга боттарының кандидатураларын сес кижи бадыладырын оралдажып турар. Оларның аразында АКШ-тың оралакчы президентизи турган У. Мондейл, сенаторлар А. Крэнстон, Дж. Гленн, Флорида штаттың губернатору турган Р. Эскью бар.

«ЯДРОЛУГ КЫШТЫ» БОЛДУРБАС

Ядролуг чепсектиң черге халдадыр салдары баштай таварышкан факторлардан-даа дудак чок айыыл-халаптыг, үр хуусаалыг үрегдээшкинниг болур. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының атмосфера физиказының институдунга болгаш саналга төвүнге шинчилел ажылдарын кылганының түңнелинде совет эртемденнер ындыг тодарадылганы кылганнар.

Совет эртемденнерниң тайбың камгалалының комитединиң инициативазын ёзугаар ядролуг кыжаныышкынга удур ол эң нарын теоретиктиг ажылды канчаар кылып чорутканының дугайын ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президиумунга февраль 22-де болган журналистер-биле ужуражыышкынга шинчээчилер чугаалаан. Аңаа чүве чугаалаан ССРЭ-ниң ЭА-зының корреспондент-кежигүнү Г. Голицын, физика-математика эртемнериниң доктору С. Капица болгаш өскелер-даа ядролуг частыышкыннарның түңнелинде бөмбүрзектиң атмосферазы доозун-довурактан болгаш кывыышкын продуктуларындан тургустунган канчаар-даа аажок улуг хемчээлдиг, кылын булуттар-биле шыптынына бээрин дыңнатканнар. Ол чорук [illegible] кырынга температураның хөй-хөй айлар иштинде соорунга чедирер. «Ол хамаан чок чайгы үеде безин «ядролуг кыш» чайлаш чок дүжер апаар.

Санаашкыннарның оон өске аргазын ажыглаан америк специалистер база-ла ол ышкаш түңнелди кылганнар. Кижи төрелгетенге ядролуг дайынның дугайында шынны чедирери, өлүмнүг чепсектиң кыжаныышкынын болдурбазы бүгү-ле ак сеткилдиг эртемденнерниң хүлээлгези болурун ужуражыышкынның киржикчилери демдеглээн.

(СЭТА-ның корр.).

Аяк шайны аартап ора...

ЧАА ҮЛЕГЕР ДОМАКТАР

Кудээниң кужу—хүндүлээчелинде;
Келинниң чаражы—кем чогунда.

Ховулдуг бижек дапсыга дыынмас;
Хопчу дыл шынга дыынмас.

Кырган кижи бодалдыг;
Кыры сөөгү чилиглиг.

Бурундуктуг шары—буга болбас;
Буруулуг кижи—буянныг болбас.

Чедиишкинниг болганда—«бис» де;
Четпестерлиг болганда—«мен» де.

Ээр солуурга—мал човаар;
Эжин солуурга—чон човаар.

Смоленщинада Клушино деп бичии сууржугаш бар. Бир-ле хүн бо сууржугаштың эскет чок ады бөмбүрзекке чаңгыланып тараан база ооң оглунуң чазык-чаагай, арай дүвүреп эгенген хүлүмзүрүү бүгү делегейниң солуннарының арнынга болгаш телевизорлар экраннарынга көстүп келген. Ынчалдыр 1961 чылдың апрель 12-де бо сууржугаш бүгү планетаның төвү апарган. Чеже-даа үе эртсе, ол суур кижи төрелгетенниң төөгүзүнге Черниң баштайгы космонавтызы Юрий Алексеевич Гагаринниң төрээн чери боор артар.

Ажылгыр-кежээ колхозчуларның өг-бүлезинге ол төрүттүнген. Ынчангаш ажылгыр болгаш чүткүлдүг чорук ооң аажы-чаңының эң онзагай шынарлары турган. Дайын үезиниң оолдары эртежик-ле улуг кижилерзиг апаар турган болгай. Юра база бичии тургаш-ла ажылдаарынга болгаш өөренииринге кончуг кызымак турган. Дайын сөөлүндеги берге чылдарда Юрий Гагаринниң аажы-чаңынга хевирлеттинип арткан биче сеткилдии болгаш өскелерге сагыш човангыры ооң кыска-даа бол чырыткыланчак амыдыралының дургузунда кижилерни аңаа идегээр болгаш чоок болурунче хандыкшыдып чораан.

Гагариннер 1945 чылда Клушино суурдан Гжатскиже көшкеннер. Гжатскиге чурттаан чылдары Юрий Гагаринге октаргайже ужударының эге шөлү болган. Ол маңаа алдыгы класстлы конччуг эки өөредилге-биле дооскаш, ус-дарган училищезинге өөреннир-биле Люберцыже чорупкан. Ынчан 1961 чылдың апрель 12-ниң төөгүлүг хүнүнге чедир он чыл арткан турган. . .

ЧУРУКТА: Анна Тимофеевна Гагаринаның бажыңынга хүндүлүг аалчы — космонавт Юрий Николаевич Глазковтуң келгени.

Г. КАЛАЧЬЯННЫҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохроникаҙы.

Ажыл соонда чанып ора, кым-бир кижи ийикпе, чоок эжим-даа таварышса хөөрежип туруп аар азы дыштаныр хүннерде сыырткыыш туткаш, хем кирип чиде бээр чоруум чок болган. Артында ажыл соонда бажыңымче шошкуй аарак чанып орар мен. Орук ара улус таварышса, оюп чоруй баар ийикпе, бажым согаш кылдыр мендилей каапкаш, бурт-ла дээр мен. Час төнер чоокшулаан, уруглар иези кулак-кудурукка коңга болган:

—Эккелген өдээң инек өдээ-ле-дир. Дүүн чүү-чүү деп дугурушкан ийик бис. Куду эрги аът кажаазындан эки өдектен эккел дидим чоп. А бо бокту бажың чанындан ырат. . .—дээш-ле баар. Ам канчаар улуг «дарганың» айтыышкынын күүседир херек. Идер-тергем сөөрткеш, чыраалаадып чоруп каар мен. Ооң кырынга хөөкүйнү дээр эвес: — А хугбайны мону, кара хөрзүн сөөртүп кел дидим чоп, элезин эккелген херээң чүл? Элезин кырынга элезиң төгерге чүү үнер чүвел? Тенээн ашак-тыр бо, уруглар. Кожаларывысты көр, шагда-ла ногаазын олуртуп алган, а сен кайы сен? Чааттының кара хөрзүнү чок эвес, оон барып эккел, шымда!—дээр.

Ам канчаар кожамның үлегерин эдерип, чүък машиназы дилеп челип-ле каар мен. Хөрзүннээрим ол. Ооң кадында: «Хүүрээң бизи шапты; дырбаажың сывы бош; хаван-дагаа кирбес кылдыр кажаа-хорааң септе; арыктан суглаарга берге-дир, огород иштинге кудуктан дүрген кас!» —деп, кадай «моюнну чиңгеледир хирээлеп-ле» турар. Шуптузунга четтигер апаар.

Кыжын черле шору күш кире бээр кижи мен. Деңзим безин оранчок аартай бээр чүве. Час-даа келир, уруглар иези «огород» депкен соонда, хүрежир дээш деңзи кызырар мөгелер-ле, көк дер дүже берген шошкуп-ла билир мен.

Картошка шөлүн суггарар, эңме-санчок ногаа олуртур черни белеткээр, янзы-бүрү организастыг ажыл кылыр дээш, дорту-биле чугаалаарга, «дайынчы» үем эгелээни ол.

Май байырлалы эрттирип турда, кел чыдар үйгү-дыш чок «дайынчы» үени сактып келгеш, уруглар иезинге, байырлалда черле сеткили чымчак боор дээш сымыраан мен:

БАШТАЙГЫ ОГУРЕЦ

Баштак чечен чугаа

—Бо чылын картошканы арбыдадыр олурткаш, а ногаа шөлүн кызырза чүл, садыг-магазинде, базаар-рынокта оон хөй чүве чок ышкажыл —дидим.

Кара-ла хилинчек! Удуп чыткан кижи кырынче соок суг кудупкан чүве-биле дөмей, уруглар иези тура-ла халыды:

—Сен черле бо кандаай кижи сен, солун-сеткүүлден номчузуңза, радио, телевизордан дыңнап көрзүңзе. Садыг-магазин, базаар-рынок деп алган, хоорай улузу чүнү чиир чүвел? Район төвүндаа көрзүңзе: шупту-ла каът-каът бажыңнар туттунуп турар-дыр. Ооң чурттакчылары каяа ногаа тарыырыл? Илдең-не болгай, сээң ол садыг-магазинниңге, базаар-рыногуңга болбайн канчаар. Сен олар-биле чаржалажып бе, магалыг-ла ашак-дыр бо. Ооң орнунга сээң ажылдап турар чериңге тайга эдээнден эки чер бээр дээн-дир, дарганга билдиришкинден бижи, картошканны аңаа барып олуртур бис. Бо бичии шөлге шуптузунга ногаа аймаа тарып аар бис. Эрткен чылгы дузап алган ногаавыстың сөөлгүзү бо-дур —стол кырында. Эвээш болганы ол ышкажыл, чаа дүжүтке безин четпээн. Ону өөренип көрзе. Кызыл-өрт бо эңме санчок ажы-төлүңнү бодап, аргалыг-ла болза аъш-чемни боттарывыс бүдүрүп аарын бодазыңза. Чаңгыс ажылдаар кижи — сээң акша-көпееӊ чүгле уругларның идик-хевинге өй чүве ышкажыл. Ооң-биле аъш-чем программазы деп айтырыг анаа-ла хей үнүп келген деп бодаар сен бе? —дээш-ле барган.

Мен алаң кайгай берген ор мен. Анаада-ла ажы-төлүвүс аъш-чемин кылган, идик-хевин илген чай чок олурар уруглар иези ынча хөй чүвени кайын билип алган дээр сен. Аңаа бодаарга мен лекция-беседадан чандыр базар эвес мен. Уруглар иезиниң чугаазы лекторларныы-биле дүгжүп турар болду.— Эң ылаңгыя аъш-чем айтырыының талазы-биле!

Ындыг «лекция» дыңнаан кижи байырлалды анаа канчап эрттирер боор, хүүректер, дырбааштар сыптары септеп, оларның бизин дорттап, чидидип эгелээн мен. Ынчан харын эскерген мен, бо чылын аас-кежии болуп май айның байырлалдары хөлчок узун, дөрт хүн чорду. Ону ажыглап хөйнү-ле бүдүрүп алган мен.

Ам барык ажыл дооступ турары бо. Дооступ деп дорт кайын чугаалаар мен, эртен, кежээ ногаа суггарар. чайны дургу ооң богун аштаар дээш баар-ла болгай. Ынчалза-даа кол ооргазы салдынганы ол. Бо-ла бүгү хуу ажылдың түңнели— бир дугаар огурецти стол кырынга салыпканда болур чүве.

—Бээр чемненир столче олуруңар, ачаңар бо чылгы баштайгы огурец эккээр —дээш, уруглар иези менче хүлүмзүрүп көөр. Мен огородче үне халыыр мен. Баштайгы огурезивисти чуп, картап, кижи бүрүзүнге деңней кезип турумда, өгге хөй өзей берген адазының ажылын сонуургап, кайгаан малчыннарның ажы-төлү ышкаш уругларым мээң шимчээшкин кылырым аайы-биле карактары ынаар-мынаар сугда байланнар ышкаш чүгүржүп-ле турар.

Кижи бүрүзүнге огурецти деңнеп үлей тудускаш, уруглар иезинге «сөс сенде» дээнзиг көөр мен.

— Че, уруглар баштайгы дүжүдүвүс-түр, чиңер — деп ол айтыышкын бээр. Бистиң, хөй кежигүннүг өг-бүлевистиң, эң-не улуг байырлалы ол. Чаңгыс борбак, бичиижек огурец —бүдүн өг-бүлени ынчаар тоттурар. Ооң-биле база катап аар чүък меңээ онаажыр. Ногаа дузап, шыгжаар шил банка савалар, ыяш доскаарлар суранып эгелээр мен. Ол ажылга дуза кадар харын бир эштиг мен: чаңгыс чер чурттуум Кончук ирей. Пенсионер, дыштанып орар кижи болгаш сава-саңга муңзавайн тып эккээр. Ону үлежир бис. Ногаа өстүрер деп чүвени тыпкан кижи база ол-ла болгай. Ол мынчаар эгелээн чүве.

Кончук ирейниң кернибиле бистиң уругларывыс иези чаңгыс хүн кыстыг болганнар. Оглу Кызылче «кырган солдаттай» берген болгаш, Кончук ирей-биле божудулга бажыңында иелерге байыр чедирип, белек-селек тутсуп четкен бис. Суурувуска чанып келгенивисте, Кончук ирей мени бажыңынче чалаан чүве. Кырган кижиниң аайындан кайын эртер, чеде берген мен. Ирей столга аъш-чемни делгеп салып чоруй, дашкаар үне болду. Элээн болгаш келзе-ле, чартык кочал огурецтиг дивес силер бе. Кайгап-харап шаг-ла болдум.

—Уваа, район төвүнде безин бо чүвелер чок чоржук, кайын тып алганыңар ол?

—Тып аар амыр чүве кайда дээр сен, даштын огородумда үнүп турар-ла болгай, дуңмам,— деп бо.

—Ок, ындыг чүве бе!? А бо черни элезинниг, багай, үнүш үнмес чер дижир чүвел? Суурда чаңгыс-даа ногаа тараан кижи чок. . .

— Аа, хупурай бер, ногаа үнмес эвес, а өстүрүп билбес, чалгаа кижилер ынча дижип турар-дыр ийин. Черни чемишчидип, болбаазырадып алыр чүве боор. . . Бистиң Тывада ногаа үнмес чаңгыс-даа чер чок деп бодаар мен. . . А бодум бо ногаан огурец чокта боскумче борбак эът-даа, дайнам хлеб-даа ашпас апарган мен, дуңмам... Эң-не баштай огурец көргенимни чугаалап берейн бе?

—Ынчап көрем, ирем. Солун-дур оо!

—Ынчан колхозувустуң кара чаңгыс машиназының чолаачызы баштак Бавуу район төвү киргеш келзе-ле, огурец деп ногаан өңнүг, картошка ышкаш чүве-ле эккелген. «Бо чүү деп чүвең боор, оол? —деп, оон сонуургаарымга, он шаа огурец тутсупкаш, ооң-биле хойтпак арагазын холуй дайнап ижерге магалыг чүве боор, чүгле дузап аар силер дээш, тадыладыр каттырып-каттырып, халдып ыңай болган.

Кежээ кадай-биле ону канчаар чиир чүвезин ирги деп чушкуувус дырбап, аайын тыппайн олур бис. Кадай тургаш: «Картошка дег чүве-ле-дир, ашак, хайындырып-ла чигей. Картын карта харын, доң огурзе чип алгаш ижин көдээретсе аттыг ыйнаан» —деп бо. Шында-ла деп бодааш, картадым, кадай хайындырды. Мен-даа чүү боор, Бавуу дузап чиир силер дээн чүве болгай дээш, кадайны: «Дузун чемзидир каавыт, авазы!» —деп-ле айтыышкын бердим але.

Ол өйде бажыңывыска Чүлдүм башкы кире дүжүп келбес ийикпе. «Че чүнү-чүнү канчап олур силер, кайгалдар?» —деп, баштактаны-дыр. «А богда, башкы, аъдыңар ылгын-дыр оо! Огурзе деп чүве хайындырып чип тур бис. Ана кырынга-ла келдиңер аа!» — деп, кадай өөрүп тур-ла. «Кандыг че, угбай?» —деп, башкы-даа кайгай-ла берди. «Чолаачы Бавуу огурзе эккеп берген, ону хайындырып тур бис. Оон аас деңер, ам дораан ээзиптейн» — деп кадай допчу харыылап тур.

Башкывыс ону дыңнааш пашта-ла барды. Аскын ажыткаш, бакылааш алгырып-ла үнду: «Хаа! Ана аттыг улус-тур силер але! Хайыраан чемни! Ону хайындырбас, анаа чалаңга чиир чүве болбазыкпе!» — дээш, чөгенип-ле тур. Дылывыс агарып калган, бажывыс соктаарынга өй болдувус. Оон-на харын башкы биске огурец деп чүл дээрзин, ону канчаар тарып өстүрерин тайылбырлап берген» —деп, Кончук ирей солун чугаазын доосту.

Хамык чүве оон эгелээн. Кончук ирейниң чаагай огурезин чигеш, чугаазын дыңнааш, ногаа-чимис тарыксаар күзелим сеткилимге чалбыышталдыр кыптыгып-ла эгелээн.

— Болзун! Чеже харыг картошка чиир, хөөн калды, кадай. Огород тарыыр-дыр. Огурец, помидор, согуна, морковь, капуста тарыыр мен. Ажы-төл көвүдээн, ашкарар чемгерери бергедээн —деп, хыйланып тур мен. Кадай улуг тынып, бүзүрексевейн кезек болгаш, чөпшээрежипкен чүве. . .

Ам ажылым соонда бажыңымче чыдыйыпкан тутсуп орар ужурум ол. Эш-өөр-даа таварышса тура дүшпес, чай чок. Угаан-сагышта —каш помидор, каш огурец, согуна. . .

Н. КАРА-ООЛ.

ТВ

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —«Үе». 8.45 —Эртенги гимнастика. 9.00 — Кадык болур дизиңзе. 9.10 — АБВГДейка. 9.40 — «Спортлотонуң» 8-ки тиражы. 9.50 — Чонга хөй, эки шынарлыг бараанннарны. 10.20 —«Кувейтиге». 10.40 — Музейлер болгаш делгелге залдарында. Тайылбыр. 11.20 — «Автору — Георгий Федосеев». 11.50— «Тиилекчилер». Фронтучу өннуктерниң клуву. 13.20— «Өг-бүле болгаш школа». Н. К. Крупскаяның 115 харлааныңга. 13.50 — 14.05— Чапсар. 14.05 — Бөгүн делегейде. 14.20 — «Кады ажылдажылга». 14.50 — «Билдиңгир-даа болза, элдептиг». 15.50 — Политиктиг тайылбырлакчы Л. А. Вознесенскийниң беседазы. 16.20 — «Вираж» Спорттуң шериг-техниктиг хевирлеринге маргылдаалар. 17.55 —Мультфильм. 18.05 — «9-ку студия». 19.05 — «Неизвестный Чаплин». Уран-чечен англи фильмниң 1-ги болгаш 2-ги сериялары. 21.00 —«Үе». 21.40— «А. И. Островскийниң ырлары». 22.40—22.50 —Телемедээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Кадык болур дизиңзе. 8.35 — Эртем-нептереңдиг фильмнер. 9.20 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.50 — «Садтар болгаш парктар». Францияның сад-парктарының архитектуразының дугайында. 10.20 — Автомобиль транспортунга делегей маргылдаалары. 10.50 — Узбек телестудияның программазы. 12.20 — «Уходя, оглянись». Фильм-шии. Автору —Э. Володарский. 14.35 — Мультфильм. 14.45 — Делегей Улустарының чогаадылгазы. 15.15 — Документалдыг фильм. 16.05 — Фильм-концерт. 16.55 — Документалдыг телефильм. 17.05—«Пауль Куусберг —Эстонияның улустарының чогаадылгазы. фильм. 17.30 — «Музыка ынчаар эгелээр». 18.45 — СЭКП ТК-ның школа реформазының төлевилелин чугаалажып тур бис. 19.15 — «Музыка киоскузу». 19.45— Делегей байдалының допчулалы. 20.00 — «Чыргалдыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Эстрада концерти. 21.00 — «Үе». 21.40 —22.50 — «Я и мои соседи». Уран-чечен грузин телефильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТОРГА ДУГАЙЫНДА

Бир эвес бодунуң аазаашкынының утпайн, багай кылган чүүлүңнү ооң соонда катаптавас болзуңза, буруузун миннири болгаш аазаашкын бээри эки херек болбайн аан: а бир эвес сээң аазаашкының болгаш минниишкиниң чүгле кезек үеде сагыттынар, а ооң соонда катап-ла эгелей бээр болзуңза — ындыг аазаашкында, минниишкинде эки чүве эвээш.

Торга хүн-хүнү-биле пөштер болгаш коңгулдар кезип, шиш хаайы-биле ыяш соктап, кайда-ла курт, кайда-ла ирип-кургаан ыяш, кайда-ла коңгул барын сурагланып, арга-эзимни чаңгыландыр соктанып-ла хүнзээр. Кежээ-кежээ ооң бажы аарып, хаваан демир дээрбек-биле долгандырып каан дег апаар, чүшкуузу шыдаар арга чок кылдыр аарып кээр.

— Че, ам-на болзун, хей черге моон соңгаар соктанып турбас мен; даарта-ла олуруп, дыштаныр-дыр, черле ынчаш моон соңгаар соксаар-дыр — ооң ажыы чүү боор?

Ынчалдыр боданып, моон соңгаар черле ынчанмас деп, боду бодунга аажок-ла аазап орар, а даартазында эртен, сыгыр даң бажында арга-арыгның куштары оттуп кээри билек, ол-даа ам база-ла кургап-каткан ыяштар кезип, соктанып, барабаннап ужуп-ла каар.

Хүн эртер, кежээ-даа дүжер — бажы база-ла аарып эгелээр болгаш ол база-ла моон соңгаар ынчанмас мен деп-ле эгелээр... А эртенинде күжүр торга дүүнгү аазаашкыннарын уттуптар — база катап-ла соктанып кириптер.

ИЙИ АНДАЗЫН

Ийи андазынны чаңгыс-ла демирден, чаңгыс-ла дарганнаар черге кылган иргин. Оларның бирээзин тараачын алгаш дораан чер андарып кирипкен, а өскези садыгжы байның садыынга анаа-ла чыдып турган.

Элээн үе эрткенде олар база катап ужуражы берген. Тараачынга турган андазын мөңгүннелдир кыланайнып, чаа кылганындан-даа артык чараш апарган, а садыгжы байның садыынга чытканы карарып дадара берген болган.

— Бо канчап кыланайнып турар апарганың ол, чугаалап көрем?— деп, дадарык андазын эрги таныжындан кайгап айтырган.

— Күш-ажылдан, күжүрүм, — деп, ол чоргаар харыылаан,— а сээң дадарып калганың ажыл чок чыдып турганында-дыр ийин.

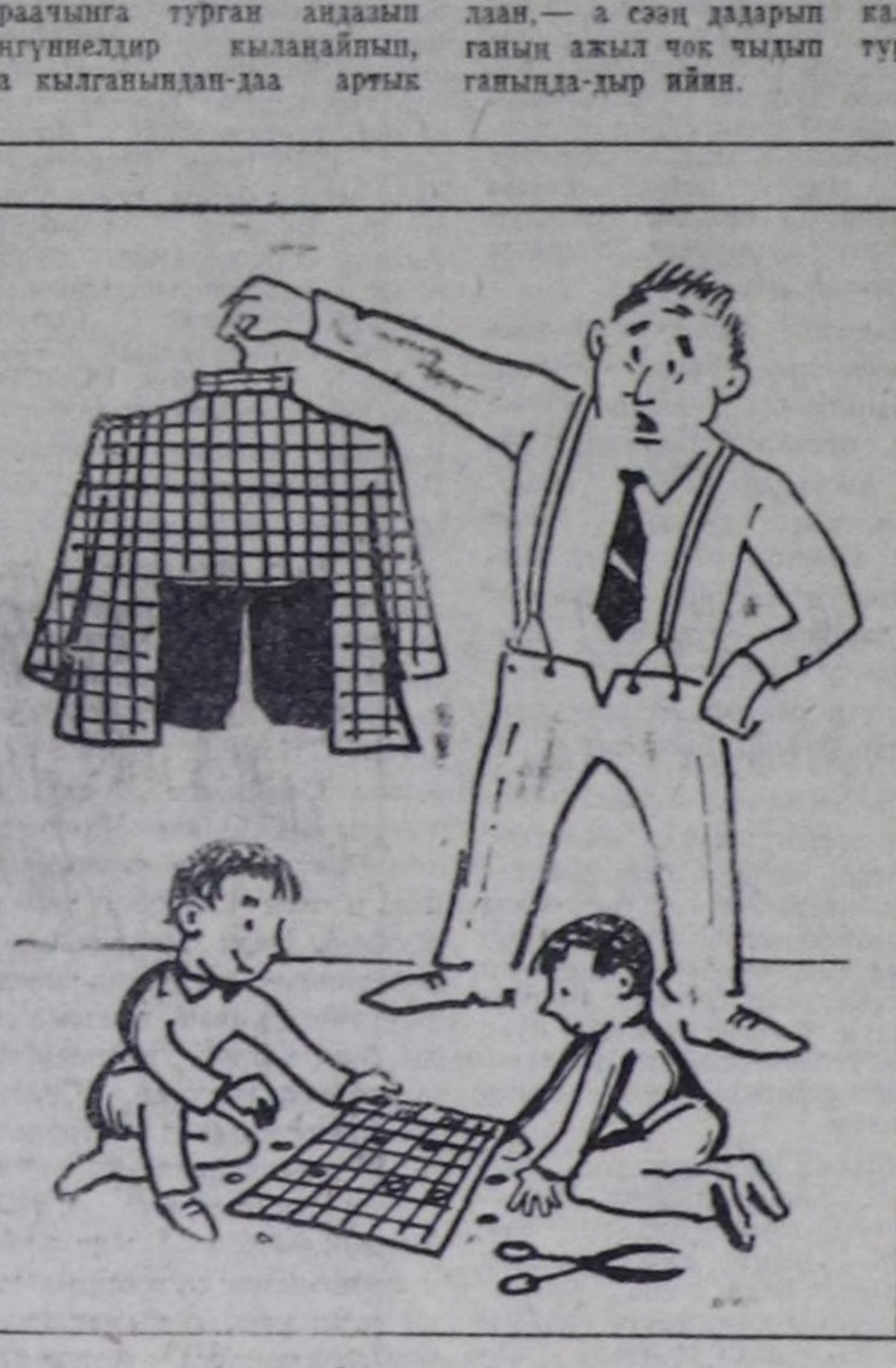

Адыр, ачай, шаптыктава!
Аяс мени удар деп тур.

СООК-БИЛЕ АДААННАЖЫГ

Эрте-бурунгу кижи эң-не баштай изиг оранарга, ылаңгыя Африкага тывылган деп эртемденнер санап турар. Ынчангаш кижи амытан бойдустуң чаяап кааны-биле соокка улуг шыдамык эвес.

Хеп чок кижиниң организминге 25 градус чылыг эң таарымчалыг. Ол деңнел 10-на градус кудулай бээр болза, кижи шыырнып, шыңганнары курлуп, диштери ызыртынып, мага-боду дидиреп эгелээр. Организм анаадаазындан ийи катап хөй чылыгны ылгап үндүрүп, курлавыр энергиязын чарыгдаар ужурга таваржыр. Бир эвес ол таварылгада чылыгландыр кеттинмес болза, чанагаш кижи каш-ла шак чурттаар ийик.

Доңган кижиниң кежинге бөзүр шивишкилер тыптып кээрин билир бис. Ол дүк доорзулары-дыр. Бурун кижиниң кежи дүктүг турган дээрзин олар херечилеп турар. Соок агаар азы суг дээптерге, кеш бурунгу «чаңчылы»-биле сооктан камгаланып, дүгүн сирбейтиптерин кызары ол. Ынчалза-даа билир болгай бис, ол чорук сооктан камгалал боор шыдавас. Дөртен градус соокка хеп чок кижи 15 минута болгаш шыдашпайн баар.

Кургаг черге, далайга, агаарга болган айыыл-халаптарның аразындан «Титаник» деп пароходтуң пассажирлериниң өлгени дег хөй чидириглиг айыыл-халап кижи төрелгетенниң төөгүзүнде турбаан. 2207 пассажирден чүгле 711 кижи дириг үнген.

1982 чылдың февральда далай дүвү үттээр эштип чоруур «Оушн рейнджер» деп платформаны шуурган андара октапкан. Чаяан боор экипаж кежигүннери хемелерге олурупкаш, камгаланып четтигипкеннер. Платформа далай дүвүнче кире берген. Ынчалза-даа далай кижилерни кээргевээн. Калчаалыг хат, чалгыглар хемелерни база-ла андара октагылапкан болгаш шупту 84 кижи соок сугта доңуп өлгеннер. А олар тергиин эштир матростар турган. Ооң кадында олар суг өтпес тускай чылыг хептерлиг болгаш чепке хөректээштерлиг турган.

Чер кырында соокка эң-не чаңчыккан болгаш шыдамык кижилер — эскимостар. Олар Кыдыккы Соңгу чүкте чурттап турарлар. Эртемниң санап турары-биле алырга эскимостар Соңгу чүкке муң-муң чылдар дургузунда чурттап келгеннер. Ынчалза-даа олар база-ла соокка шоолуг шыдамык эвес деп сөөлгү үениң шинчилелдери тодараткан. Оларның шыдажыр температуразы анаа өй тап куржагның чурттакчызынга бодаарга 5—6 градус куду. Эскимостарның мага-бодунуң тургузуун, шынарларын алгаш көөрге, чылыг климаттыг черлерниң кижилеринден чер-ле ылгалдыг. Оларның хөлдары болгаш буттары бичежек, кежи дыгыш, шыңганнары күштүг, ээлгир. Соокка дамырлары алгый хона бээр, ынчангаш ханның чылыг тарадыр хүлээлгезин күүседиринге дузалаар. Ындыг-даа болза эскимостарның сооктан камгаланыр кол-ла чепсээ — оларның 60—70 градус соокка амыдырап чаңчыга бергени.

Поляр чаны чурттуг кижилер эрте шагдан тергиин чылыг оран-саваны тудуп өөрени бергеннер. Төөгү эртемденнери шинчилеп көөрге, эскимостар XVI векте-ле даштан болгаш кит сөөгүнден салган доралыг оран-саваны олар тудуп билир турган. Ооң хаваларын кит ээгилери-биле кылгаш, тюлень кежи-биле шыпкаш, сиген-биле көвеглээш, база катап алгы-кеш-биле шуглап аар. Ол тускай «чадырның» кирер эжии —чүгле чаңгыс кижи үнгеп кирер, тар үт. Ол үттүң тургузуу база онзагай: үнүп, кирген кижи чүгле бодунуң объёму хире соок агаарны бажың иштинче киирип болур. Чүге дээрге бажыңның дээвиринде агаар үндүрүп, киирер тускай «өрегелиг» базырык бар. Ындыг бажың иштинге чаг, үстен кылган кывыскы чырыдып зарга, чанагаштанып-даа болур хире чылыг апаар.

Алгы-кеш, даш, сөөктер тывылбаан болза, эскимостар база-ла ундаравастар. Олар чурттаар бажыңын хардан азы даштан кылып аарлар. Ындыг бажыңның адын «иглу» дээр. Хар бажың тударда харның онзагай хевирин шилип алыр. Ол болза хатка, соокка тырый таптадып каапкан хөртүк карты, эң хоюг тургузуглуг хар болур. Ол хөртүк картының тургузуунда көвүктелчек чаржайган агаар дыка хөй. Ынчангаш ол материал соокту белен эрттирбес. Соңгу чүктүң чурттакчылары харның чүс ажыг аңгы хевирлерин ылгап билирлер. Олар быжыы, чылыг эрттирбези, эриичели дээш оон-даа өске шынарлары-биле ылгалыр.

Кижилер муң-муң чылдар дургузунда соок-биле адааннажып, ону чедиишкиниг ажып тиилеп чорааннар. Амгы үеде чаа синтетиктиг материалдар тыптып, машина-техниканың болгаш тудуг тударының техниказының сайзыраашы-биле Соңгу чүктүң чурттакчыларының амыдырап-чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунуп турар.

(«Наука и жизнь» деп сеткүүлден).

ШЫН ТЫПКАН

Бо чылдың февраль 11-де үнген № 36 «Шын» солунда парлаттынган шыдыраа бодалгазын Самагалдайдан Юрий Ондар

1. Кр c2! Кр e7
2. Кр b3! Кр d6
3. Кр b4 Кр c6
4. Кр c4... көшкеш, ак тала удуп алыр деп шын тыпкан.

Шыдыраачы Ю. Ондар ол бодалганың «таарымчалыг турушту ээлеп алыры» деп темазын шын тодараткаш, ак тала өскээр көжер болза, хайым үнүп келир оруктарын база айтып каан.

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр. Соңгу чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр.

Дүне 25—30, чамдык черлерге 35 градус, хүндүс 15—20 градус чедир соор.

Кызылга аязыр, соңгу чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 28—30 градус, хүндүс 17—19 градус соок болур.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Здесь твой фронт»** 9.30, **«День командира дивизии»** 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Город мастеров»** 9.30, 11.20, 13.10, **«Через тернии к звёздам»** 15.00, **«Хан Аспарух»** 19.30, **«Безотцовщина»** 17.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Через тернии к звёздам»** 15.00, **«Если враг не сдаётся»** 17.40, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Ворота в небо»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң шиитпирин ёзугаар хоорайның чурттакчыларын эът продуктулар-биле садыг дамчыштыр хандырылгазын аъш-чем садыының магазиннеринге баш удур чагыглар-биле кылыр. 1984 чылдың бирги кварталында эът продуктуларынга чагыгларны бажың эргелелдеринге 1984 чылдың февраль 25-ке чедир кылдырар. Февраль айның чагыгларын магазиннерге бээри 1984 чылдың март 1-ге чедир доостур.

Февраль айның ажыглаттынмаан чагыглары март айда күш чок болур.

Редакцияның адрези: 667000, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу бажың № 3. Телефоннары: Редакторнуң 2-24-63 редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарының 2-23-35 секретариаттың 2-23-35 партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75 пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60 культура килдизиниң 2-23-54 көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47. корректорларның 2-27-41 бухгалтерияның 2-12-45. [illegible] келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 2064.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1; ТС — 00055.